

Безплатно

**МІНІСТЕРСТВО НАРОДНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МЕТОДИЧНИЙ КАБІNET ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ**

**ФОЛЬКЛОР
І РОЗВИТОК ДИТЯЧОГО МОВЛЕННЯ**

МІНІСТЕРСТВО НАРОДНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

РЕСПУБЛІКАНСЬКИЙ МЕТОДИЧНИЙ КАБІНЕТ ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

ФОЛЬКЛОР І РОЗВИТОК ДИТЯЧОГО МОВЛЕННЯ

Київ 1992

Фольклор и развитие детской речи: Методические рекомендации / Сост.
Н.Я.Дзюбишина-Мельник. - К., 1992. - 52 с. - На укр. яз.

Укладач Н.Я.Дзюбишина-Мельник, канд. філол. наук
(Інститут мовознавства АН України)

Відповідальна за випуск В.В.Усик, методист
(РМК дошкільного виховання)

Рецензенти: Г.В.Довженко, канд. філол. наук
(Інститут мистецтвознавства, фольклору
та етнографії АН України)
О.А.Бондар, зав. кабінетом дошк. виховання
(Центральний інститут удосконалення вчителів)

1. ФОЛЬКЛОР, КУЛЬТУРА І ДИТИНА

Фольклор - це особливий вид мистецтва, особливий тому, що твориться усним словом і автор його колективний - народ. Як вид мистецтва фольклор входить у культуру. Культура, складником якої він є, називається народною. Про таку культуру кажуть ще органічна культура докапіталістичних селян (Хорос В.Г.). Органічна тому, що постає з природи самого буття людини, є її самовираження.

У народній культурі все тісно переплітене. Згадаймо вишиту сорочку - це і одяг, тобто практично потрібна річ. і витвір мистецтва, що несе у собі заряд духовності. Або жнива - це і певний етап у землеробському циклі, і свято з притаманними йому піснями, обрядовими діями. Носії народної культури засвоюють все потрібне з практики, з самого життя у відповідному середовищі, не виділяючи навчання в окремий процес. Народна культура - дуле давній вид культури. Поряд з нею існує і так звана елітарна, або "висока" культура, доступна вужчому колу людей. Якщо заглянути в давнину, виникнення її пов'язане з відокремленням розумової праці від фізичної, з формуванням різних суспільних верств, з урбанізацією (розвитком міст), з науково-технічними перетвореннями в житті суспільства, коли порушився органічний зв'язок людини з природою і Панівною стала сфера спілкування людини з людиною поза природою, а не людини з природою, як у народній культурі. Щоб опанувати елітарну культуру, члени суспільства мусять докладати спеціальних зусиль, виділяти для цього час, користуватися відповідними засобами здобуття знань, такими, як книги, лекції тощо.

Зразком елітарної культури наприклад, наука, професійне (а не народне) мистецтво, юридичні закони та ін. Елітарність, обмежена доступність не означає, що ця культура ворожа, антагоністична народній. Вона може відповідати корінним інтересам народу. Згадаймо наукові відкриття та винаходи, оперну музику, авторську поезію, філософські трактати тощо. Елітарна культура малодоступна широким масам не через якусь особливу ви

щість чи складність ідей і фори, а лише через спосіб опанування нею. Звичайно, якоюсь мірою маси засвоюють і елітарну культуру, зокрема через освіту в школі, вузі, але не так глибоко і всебічно, щоб вона стала їхньою духовною суттю. Правним стрижнем духовності народу може, бути тільки народна культура*, творцем і носієм якої він був. Дискредитація цієї культури, головна причина якої пов'язана з руйнуванням традиційного селянського господарства і побуту, по суті, позбавила нарсд культури. Адже культура українського міста ще не до кінця сформована (про штучні перешкоди на шляху цього процесу говорити тоді), тим часом культура села зруйнована.

Народна і елітарна культура співіснують в одній національній культурі, живлячись одна одною, але все-такч не зливаючись. І народна, і елітарна культура завжди національні, а ідея загальнолюдської культури примарна і згубна. Як немає книги взагалі, а є безліч конкретних книг, котрі об'єднуються цим словом - поняттям, як немає пісні взагалі, а є лише конкретні пісні, котрі за спільністю ознак іменуються одним словом, так немає й культури взагалі, а є сотні національних культур, більше чи менше розвинених, поширених, знаних у світі, проте обов'язково річних, самобутніх. І саме, в цьому - їхня цінність і рівність перед історією людства. Культура - засіб об'єднання народу в націю. Кожна культура формує свій тип людини, те, що ми називаємо тип українця, італійця, японця. І народна, і елітарна культура однаково причетні до цього процесу. Не самоізоляція, а формування національних типів з притаманним тільки їм світобаченням і ставленням до навколишнього світу, з властивою їм національною свідомістю гарантує збереження своєрідності і неповторності кожної культури. Для формування національного типу першорядне значення має традиція, безперервність у передачі культурних набутоків від покоління до покоління. Кожен член суспільства (певної національної спільності) повинен опанувати культурою свого народу, щоб стати особистістю. Культури, орієнтовані на одухотворення особистості, на збереження і продовження традицій, на виразно національне начало, зараховують до класичних.

У ХХ ст. в умовах бурхливого розвитку засопів масової інформації. транспортного зв'язку, масової міграції (переселення) з'явився новий вид культури - масової. Найбільш сформованою ця культура вважається в США. Крім того, що вона орієнтована на безлику нерозчленовану масу, а не на особистість (згадаймо видовища на стадіонах, у величезних залах, по те-

* Недарма на весь світ уславилася українська пісня. У ній наш народ найбільше самовиразився. Народна пісня знак високої духовності всього народу, знак доміанти (переважання) народної культури над елітарною, що одухотворює лише частину народу.

лєвізору і кіно), ця культура передбачає пасивне, цілком споживацьке ставлення до неї, де головне розважальність, бездумне сприйняття, що не вимагає ні інтелектуальних, ні духовних зусиль людини. Головне в мас-культурі - буденність, примітивність, елементарність, вседоступність і зрівнюваність усього, коли однаково ставляться і до голодних дітей, і до розпусної манекенниці. Дехто з дослідників (Розлогов К.С.) навіть схильний вважати сучасну епоху періодом переходу від класичної культури до масової з притаманною їй тенденцією до стирання національної специфіки, а по суті, до нівелювання, втрати власного обличчя кожної культури. Як бачимо, стосовно масової культури саме слово культура набуває дещо іншого значення, адже традиційно поняття культури пов'язують перш за все з духовним світом людини.

Що ж таке духовність? Спробуємо розібратися в цьому. В людині співіснують два начала: біологічне і соціальне. Біологічне - спільне для всіх істот, чи то людей, чи тварин. Це те начало, яке забезпечує нам саме існування. Адже щоб жити, ми повинні їсти, пити, спати, продовжувати своє життя в дітях. Проте в людині є ще й соціальне начало, що відрізняє нас від усього живого на Землі. Соціальне начало пов'язане із співжиттям людей, з їх людською діяльністю. Соціальне начало, у свою чергу, має дві сторони. Одна з них спрямована на підтримання біологічного начала, власне, на задоволення біологічних потреб організму. Адже зрозуміло, що спосіб задоволення цих потреб у людини вищий, ніж у тварин. Наприклад, ми вирощуємо потрібні нам рослини, розводимо потрібних нам тварин і готуємо страву, дбаємо про житло і одяг тощо. Діяльність, сконцентрована навколо проблем збереження нас як виду, знаходить свій конкретний вияв у явищах і фактах цивілізації. Цивілізація засвідчує існування на Землі людини як вищої за тварину істоти. Проте цим не вичерпується сутність людини, її соціальне начало.

Друга сторона його пов'язано з розвитком і задоволенням духовних потреб, тих потреб, котрі властиві тільки людині. Наприклад, потреба безкорисливо піклуватися про інших, свідомо поступатися власними інтересами на їх користь, вшановувати пам'ять предків, потреба милуватися красою, потреба пізнавати світ тощо. Діяльність людини, спрямована на задоволення таких потреб, знаходить свій вияв у культурі. Саме культура виявляє духовну сутність людини, її вищість над біологічними потребами. Цивілізація і культура принципово відрізняються шкалою цінностей. З погляду цивілізації, головним у діяльності людини, в її ставленні до світу є корисність, доцільність, утилітаризм. З погляду культури - добро, істина, краса. Кожна людина несе в собі і знак цивілізації, і знак культури, та про одухотворену особистість можна говорити лише тоді, коли для людини значущими, важливішими є культурні цінності. Це значить, що зміст

життя не вичерпується прагненням матеріального добробуту (до речі, у Китаї, Японії одним з істотних показників культурності традиційно вважається невибагливість у побуті), це значить, що освіченість, обізнаність, вміння поводитися цінні не самі по собі, а служать гуманізації людини, всього суспільства.

Цивілізованою і культурною людина не народжується, а стає. І хоча здатність сприймати досягнення людства і в плані цивілізації, і в плані культури вроджена, ця здатність, особливо щодо духовності, потрібно спеціально розвивати. Варто наголосити: окремій людині доступні не всі досягнення, а лише якась частина. Отже, і перед батьками, і перед дорослими стоїть питання, на що саме скерувати дитину, що зробити її власним здобутком. Роль дорослих у вихованні дошкільнят особливо зростає в сучасних умовах, коли прискорився соціальний розвиток (головний його стимулятор - науково-технічні перетворення). Стало значно складніше передавати власне культурну спадщину, що забезпечується досвідом старшого покоління. Молоде покоління дуже рано починає самостійно вибирати і навіть заперечувати пропозиції старших, більше покладаючись на авторитет однолітків. Пом'якшити цю ситуацію можна тим, що у дошкільному віці, коли авторитет дорослих досить сильний, відповідно підготувати дитину, прищепивши їй смак саме до культурних цінностей, заклавши підвалини духовності.

Чи здатна дитина сприйняти ідеї духовності? Так. Тільки не через малозрозумілі розмови про це, а через цілком конкретні принципи виховання. Зокрема, через прищеплення думки: це подобається не тому, що корисне, правильне, доцільне, а тому, що гарне, веселе, пухнасте, зелене, миле, рідне та ін. До того ж, не все, що подобається, треба мати. У дитини можна сподіватися таких проявів духовності, як бажання свідомо поділитися єдиною цукеркою з мамою чи братом, вміння помічати і милуватися красою квітів, але не рвати їх, прагнення довідатися про все на світі тощо. Одна з найважливіших форм Духовності дитини - відчуття краси слова і об'язу, створюваного ним. бажання чути поетичну мову і відтворювати її, завчаючи напам'ять вірші, переказуючи казки, співаючи пісню тощо. Що ж це за поетичне слово і коли воно приходить до дитини? Цим словом є фольклор, дитина чує його (мусить чути для нормального розвитку) від народження. Український дитячий фольклор виробив чимало жанрів, котрі супроводжують дитину різного віку практично в усіх життєвих ситуаціях, починаючи з коліски. Разом з першою материнською піснею вже на рівні підсвідомого пробуджується потяг до того, що не можна ні їсти, ні пити, але що приносить утіху. Тим самим у дитини непомітно формується потреба духовних переживань. Чи може заступити літературне слово фольклор? Впевнено

скажемо: для дітей наймолодшого віку рівноцінних творів немає. Хіба що у жанрі коліскових (як-от на слова В. Самійленка "Тихесенький вечір на землю спадає"), та й то це переважно тексти без музики (наприклад, коліскові А.Малишка, П.Воронька, М.Вінграновського). Фольклор - перша доступна дитині форма духовності, причому дуже швидко із пасивного сприймання ця форма переростає в активне самовираження дитини, коли діти співають не на замовлення дорослих, а для себе, коли загадують один одному загадки, змагаються у скоромовках, примовляють до пташок, комахок, дощу тощо. Ось безумовні, незаперечні свідчення одухотвореності дитини, включення її в народну культуру.

2. ФОЛЬКЛОР І ПОВУТ СУЧАСНОЇ ДИТИНИ

Фольклор виник, як відомо, у сиву давнину. І хоча він вважається словесним видом мистецтва, проте уснопоетичне слово невіддільне від співу, танцю, дії, тобто це синкретичне мистецтво. Фольклор супроводжував побут людини, причому сільської людини, на всіх етапах життя (від народження до смерті) і в різних ситуаціях. Важливим складником українського фольклору завжди був дитячий фольклор. Він мав свої особливості. Так, частина жанрів розрахована на виконання переважно дорослими для дітей, як-от: коліскові, забавлянки, небилиці, казки, у тому числі докучливі і безкінечні казочки. Інші твори складали репертуар самих дітей, наприклад, лічилки, скоромовки, звуконаслідувальні, ігри заклички, примовляння, обрядові (веснянки, щедрівки, колядки), до того ж деякі мали виразні ознаки власне дитячої творчості, зокрема прозивалки, лічилки нісенітничі. Звичайно, між цими двома типами творів не можна провести різкої межі. Загадки, розважальні пісеньки і вірші, небилиці тощо могли виконувати і дорослі для дітей, і діти серед дітей. Репертуар дорослих часто переймали старші діти, бавлячи менших.

Серед жанрів дитячого фольклору є такі, в яких поетична функція слова поєднується з прагматично-навчальною, розрахованою на вправлення мовного апарату дитини. У першу чергу це "стосується лічилок, скоромовок, звуконаслідувальних творів. Можна вважати, що й небилиці - своєрідний засіб відпрацювання мовної навички щодо сполучуваності слів. Та на будемо перебільшувати дидактичну роль дитячого фольклору. Народна педагогіка ніколи не була спрощено-прямолинійною, обридливою своїми ідеями і метою. Всі навчальні завдання, у тому числі щодо розпитку дитячого мовлення; ставляться так, щоб забавляти, радувати малюка і тим. стимулювати його активність.

Істотні зміни у способі господарювання, різні технічні нововведення, соціальні перетворення, новий стиль мислення - все це віддалило сучасних дітей (особливо дітей міста, котрих у нас більшість) від життя, колись близького кожній* фольклоризованій дитині. А якщо ще додати перервність традицій у передачі фольклорних знань, то стане зрозумілим, що фольклор сприймається сучасними дітьми по-особливому. Цього факту не можна не помітити або свідомо відкинути, з ним варто серйозно рахуватися, беручися за справу прилучення сучасних дітей до фольклору.

У чому ж особливість сучасної фольклоризації?

1. Діти відчувають екзотизм, незвичність фольклору, що цілком закономірно для початку знайомства. Важливо далі правильно скерувати дітей, щоб національний фольклор став своїм, рідким, так само природним для дитини, як, скажімо, посмішка при вигляді кумедного або сльози від болю. Екзотизм долається при глибинному опануванні народнопоетичними творами. Перебільшений і, по суті, поверхневий інтерес до незвичностей у фольклорі, а не інтерес до нього самого зрештою призводить до нав'язування декоративності, прикрашальності, зовсім не властивих і просто руйнівних для цього виду мистецтва. За таких обставин інтерес до екзотичного швидко притупиться і згодом зовсім згасне, а фольклор як був, так і залишиться непізнаним, невідкритим явищем, а тому зайвим і непотрібним

2. У минулому усна творчість слугувала, крім усього, джерелом практично потрібних знань, готувала дитину до сільськогосподарської праці до ремесла, інших традиційних видів діяльності українців, як ось участь у козацьких походах, готувала до відповідного побуту. Так, вже у колискових співається:

Але вчись робити:
Жито молотити
Або черевички шити.

У забавлянці:

Печу, печу хлібчик
Дітям на обідчик.

У пісеньці:

Ой пасу я бички, бички
Та й попід річки.

В іграх рухами імітується, як сіяти і збирати мак, овес, як працює шевчик тощо.

Сучасні діти здобувають із фольклору не так Практичні знання (хоча ця роль певною мірою зберігається, особливо щодо знайомства з природою з нормами поведінки у суспільстві, з прищепленням уявлення про добро і зло), як культурно-ІСТОРИЧНІ знання: що було? як було? Незвичним для сучасних дітей є встановлення зв'язку з попередніми поколіннями, вихован-

ня історичної пам'яті з допомогою фольклору. Це одна з основних функцій фольклору, яку ще треба поновити, адже багатьом досі здається сумнівною цінність цих понять.

3. Третя особливість обумовлена тим, про що говорилось попередньо: ослаблення практичної ролі фольклору спричиняє посилення естетичної. Зміна або розширення функцій культурного явища в історичному розвитку закономірний процес. Так, ікони, церковні споруди тощо сприймаються тепер не лише як атрибути культури, а як твори мистецтва, керамічний посуд дуже часто використовується для оздоблення житла, різні обряди, пов'язані з вірою в їх магічність, переросли у гарні свята, наприклад, зелені свята (закінчення весни і початок літа), свято урожаю (трансформація жниварського ритуалу), свято Івана Купала (літнє сонцестояння) тощо. Естетизація фольклору, тобто сприйняття його перш за все як виду мистецтва, поширюється майже на всі жанри, крім, хіба що, прозивалок (проте деякі з них також можна використовувати в естетичному плані як безпосередній дитячий гумор). Ознакою естетизації є те, що мова фольклору з властивими їй художньо-виражальними засобами, символікою, і діалектизмами викликає у дітей відчуття піднесеності, радості, насолоди, втіхи, розуміється як щось гарне, особливе, яке хочеться знати. А отже, має вартісність для дітей.

4. Внаслідок акселерації, аристократичного фізичного і розумового розвитку сучасних дітей, віковий ценз виконавців фольклорних творів дещо знизився: чимало ігор, примовлянок, пісеньок, віршів тощо доступні вже дошкільнятам. Тим самим репертуар словесних забав дітей дитячого садка істотно розширюється. І ще одне: із втратою дорослими віри в силу календарно-обрядових дійств, що супроводжувалися піснями (починаючи від веснянок, якими за давнім звичаєм слов'ян починався рік, і кінчаючи колядками і щедрівками на Різдво Христове) у репертуар сучасних дітей може бути підключено чимало доступного змісту творів (разом з усім обрядом чи його елементами). До речі, чимало дитячих, фольклорних творів генетично пов'язані з "дорослим" фольклором. Дитячими ставали здебільшого саме календарно"-обрядові твори, що втрачали зв'язок з обрядом. Наприклад, відома мирилка (від слова миритися) "Мир миром" колись була весільною піснею.

Які ж жанри дитячого фольклору?

1. Казка - вигадана розповідь. Цей жанр, можна сказати, майже не зазнав перервності у традиції передачі дітям з покоління в покоління, проте репертуар помітно звузився. Варто розказувати (а не лише читати) якомога більше казок, у тому числі варіантів до добре знаних, як-от - Про курочку рябу", що у книжці "Казки про тварин" (К : Наук, думка, 1976) Особливої уваги заслуговують фантастичні казки, пов'язані з міфологією.

давніми віруваннями в одухотвореність природи (найдоступніша в цьому плані книга "Казки Карпат". - Ужгород: Карпати, 1990) Фантастичні казки дуже збагачують і стимулюють уяву дитини. Не забуваймо про жартівливі короткі віршовані казочки, якими відмовлялися дорослі від докучливих прохань малюків, типу

Кажу, кажу казку
 Про бабу Палажку
 І про діда Патуся.
 От і казочка уся.

Часто такі казочки були безкінечними:

Оце пісня ловка, ловка,
 Ловка, та не вся:
 Купив циган порося,
 А циганка - вовка.
 Оце пісня ловка, ловка і т.д.

Цікаві дітям і так звані кумулятивні казки на зразок:

Виля баба масло

- Де то масло?	- Випили бугаї
- З'їв кіт.	- Де ті бугаї?
- Де той кіт?	- Забрали цигани.
- Пішов під пліт	- Де ті цигани?
- Де той пліт?	- Повмирали.
- Забрала вода.	- Чим дзвонили?
- Де та вода?	- Постолами.

Легенди, перекази відрізняються від казок тим, що в їх основі лежать якісь дійсні факти, хоча й змінені народною фантазією, опоетизовані. Цей жанр вперше знайомить дітей з історією рідного краю, з його ми нудим, зокрема з засновниками Києва - братами Кием. Щеком, Хоривом та їхньою сестрою Либідь, з Київською. Руссю, татарською навалюю. Легенди і перекази формують перше уявлення дітей про козаччину, козаків-лицарів, Іхці ПОДВИГИ, побут, звичаї. По можливості знайомимо з історією назв річок, лісів, ярів, гір, а також міст і сіл, де живуть діти.

2. Коліскові (колисанки) - пісеньки, котрі співають на сон малючкової мама, бабуся, часом і тато, також старші діти. Наприклад:

Люлі, люлі, люліченька,
 Колихав онученька,
 Щоб здоровий вироста,
 Ряс - травиченьку топтав,
 Був як маків первоцвіт.
 Много літ, ой много літ.
 А - а - а!

Є колисанки для дитинки взагалі, а є окремо для хлопчиків і окремо для дівчаток. Порівняймо:

Люлі, люлі, люлі!
 Люлі, синку, люлі!
 Да вироста, вироста в забаву.
 Козацтву на славу,
 Вороженькам на розправу.

А - а - а, котки два,
 Сірий, білий обидва,
 По капусті ходили,
 Ляльку в хусті- носили.
 Котку-братку,
 Дай нам ляльку
 Для Оксанки
 На забавку.

Для запам'ятовування можна запропонувати кілька пісеньок, проте знайомство має бути значно ширшим, щоб у дитячій уяві закарбувалися образи сну, дрімоти, гуль, kota, мишки, а головне - про турботливих маму і тата:

А-а, а-а, тутусі,
 Пішов тато по груші,
 А мети по дині -
 Принесе дитині.

Поза увагою не лишаємо жартівливі коліскові про те, що нібито дід кинув плаксиву дитину в кропиву, що маля будуть бити бучком (дубцем або лозиною), аби Спала, про те, як колисала баба діда, про кицю, яка упала у криницю, про старого гулю, котрий боїться лізти по цибулю та по ковбаси тощо.

3. Забавлянки - ними розважали, утішали трохи підрослу дитину, У дитсадку забавлянок можна навчати як звичайних віршиків на такий зразок:

Ой ти коте Марку, Ходиш по ярмарку - Не торгуєш, не купуєш. Тільки робиш сварку.	Геть побив горнятко, Сполюхав курчатко, Вкрав у баби сало, Це й кричиш, що мало.

Діалогічні забавлянки розігруємо з дітьми у вигляді маленьких інсценівок:

- Зайчику, зайчику, де ти був?
- У млині, у млині.
- Що ти видав?
- Муку.
- Чом ти не взяв?
- Я взяв цілий мішок,
- Та набігли собаки,
- Та забили мені баки,
- Я й розсипав.

Вчимо забавляти цими віршиками менших братиків і сестричок, а дівчаток - примовляти до ляльок. Наприклад, плачущій дитині:

Цить, не плач.

Спечемо калач.

Медом покажем;
Тобі покажем,
А самі з'їмо!

Коли, бува, хтось упаде, утішаємо:

Від порога до порога
Простелилася дорога.
Ти поїдеш у Полтаву,
Там загоїш свою ваву.

Гойдаючись на гойдалці або колишучи дитину чи ляльку:

Гойда,	гойда,	гойдаша,	
Де	кобила,	там	лоша,
	Наїлися лободи,		
	Поскакали до води.		

4. Близькі до забавлянок вірші і пісеньки для старших дітей. В них відображені різні епізоди з життя дитини, котрі вона вже здатна осмислити, тому й з'являються розповіді від першої особи:

Ой якби я козу мав,
Я би не журився,
Я би козу і здоїв,
Молока напився.

Та частіше персонажами бувають уже знайомі з колісанок і забавлянок звірі, птахи, комахи, рослини: коти і миші, кози і барани, курочки і півники, зайчики і лисички, журавлі і горобці, комарі і мухи, гарбуз з усім його родом, петрушка і пастернак тощо. Їхні дії - звична для дитини форма казковості. Персонажі живуть життям, близьким і зрозумілим дитині, тому викликають то інтерес, то радість, то співчуття. Наприклад,

півники молотять горох, зайчик сварить козу, що не дбає про своїх козенят, лисичка чепурить свою хатину, а в киці загорівся дим. Серед віршів і пісеньок багато гумористичних: про зайчика, що піймав лиску у мішок, про комара, що танцює з мухою, аж підскакує, про мишей, котрі з'їли бабіного буханця, про козеня, яке бігло топиться, про війну між грибами і, звичайно, про діда та бабу на зразок

Танцювала баба з дідом,
Загубила торбу з хлібом,
- Гірке моє танцювання,
Загубила харчування!

Крім уявлення про казкові ситуації та пригоди персонажів, світ дитини збагачується лірично-поетичними образами на кшталт:

В понеділок раненько
Купалося соненько.
Так воно купалося,
Аж море розливалось.

Цікавий різновид віршиків - діалоги, за звичай, гумористично-жартівливого змісту:

- Як тобі ім'я?
- Тарадайко.
- Хоч їсти?
- Подайко.
- А робити?
- Лиш пусте говорити.

У підрослої дитини вже формується почуття національної гідності, зокрема його виражає пісенька "Українка я маленька".

5. Нісенітниці розважають неправдоподібністю ситуації, їх жартівливий зміст розрахований на те, що дитина старшого віку добре вже тямить, як буває, а як не буває. Наприклад:

Полетів півень на хлівець
Зніс чотири копи яєць.
І накрився крильцем,
І назавтра з яйцем.

З нісенітниць можна довідатися, що свині літають, що півень коня задавив, що з мухи пошили два кожухи, що мужик комарами орав, серпом дрова рубав, що безрукий ячка покрав і голому за пазуху сховав - словом, багато всякої чудасії для вправлення у кмітливості дітей.

6. Обрядові пісні, а разом й ігри, танці (з піснею, словом) пов'язані з народним календарем, що фіксував основні зміни в природі, відбивав хліборобський спосіб життя українців. Діти брали участь не в усіх обрядах. Проте в сучасних умовах, коли віра в магічну силу обряду майже

втрачена, посилюється їх розважальний святковий характер. І дитячий репертуар може значно поповнитися обрядовими піснями, а з ними - іграми й танцями. Найбільш відродженими ча сьогодні можна вважати коляски і щедрівки. Діти виконують їх на новоріччя, різдвяні свята. Крім спільних (для дівчат і хлопчиків), є окремо "дівчачі" і "хлоп'ячі" пісеньки.

Порівняймо:

Я Маленька дівонька,	Я маленький хлопчик,
Як у полі квітонька,	Заліз на стовпчик.
Чобітки коркові,	З мішком походжаю,
Будьте з празником здорові!	Коляду збираю.
	Вечір добрий!
	Дайте пиріг довгий!

Особливо приваблюють дітей гумористичні пісеньки, де є різні погрози, як-от: "Дайте книш, Бо пушу у хату миш", "Дайте ковбасу, Бо хату розтрясу". Про діда та бабу:

Коляд, коляд, коляда,
А дід з печі вигляда,
А баба з пічурки -
Гуляють у жмурки.

Згадки про стоги пшениці і вівса, про бички, ягнички і телички значною мірою втратили своє ритуальне значення і сприймаються як традиційна формула побажання добра і щастя. Український фольклор надзвичайно багатий колядками і щедрівками. Важливо познайомити дітей з найхарактернішою тематикою: що бажають, що просять діти, як вітають господарів. Крім творів світського, так би мовити, змісту, де йдеться про добробут і здоров'я, є ще релігійні колядки і щедрівки, присвячені народженню Христа. Про них також мають знати діти.

Веснянки (на Західній Україні називали гаївками) - це заклички до весни, пісні, ігри, танці з цими піснями. Їх співали від ранньої весни і до великодніх свят, проте часовий простір їх виконання сучасними дітьми можна значно розсунути, зокрема щодо ігор (типу "Довга лоза", "Подольночка", "Царівна", "Заїнько", "Чечітка", "Котик і мишка" тощо), причому залучаємо як дівчаток, так і хлопчиків. У веснянках співається про саму висну - молоду дівчину, котра приносить "Зелене житечко, Да хрещатий барвінок, Да запашний васильок", про лелеку, жайворонка, солов'я, зозулю, що, повертаючись з вирі», приносять весну:-

- Ой чого ти, жайворонку,
Рано з вирію вилітав?
Ще по горах сніженьки лежать,
По долинах криженьки стоять.

- А я тії сніженьки
Крильцями розмечу,
А я тії криженьки
Ніжками потопчу.

Колись пісні дорослих дівчат цілком доступні нашим дітям, як-от:
Ти, зозуленько сива. Ой вийшла сестра з братом,
Ти нас розвеселила, Ой вийшла мама з татом,
Як почала кувати - Ой вийшли усі дівоньки -
Повиходили з хати. Виводять гаївоньки.

Новим цікавим знайомством для дітей стануть русальні пісні. Їх співали на зелені свята, коли кінчається весна і починається літо. За народними віруваннями у річках і озерах живуть русалки (мавки, нявки), котрі саме у цей час виходять у поля і гаї "погрітися" під місяцем. Русалок уявляли гарними дівчатами у вінку з розпущеним волоссям у довгій білій сорочці. Вони любили бігати, гойдатися на гіллі дерев, водити танки і заманювати дівчат та хлопців, щоб загадувати загадки. Хто відгадає відпускали, а хто ні - забирали з собою. Побавившись у полях і гаїях, русалки йшли у ліси. Ось одна з характерних пісень:

Ой біжить, біжить мала дівчина,
А за нею да русалочка:
- Та послухай мене, красна панночко,
Загадаю тобі три загадочки,
Як угадаєш - до батька пушу,
Не угадаєш - до себе возьму:
Ой що росте без кореня,
А що біжить без повода,
А що цвіте да без цвіту?
- Камінь росте без коріння,
Вода біжить без повода,
Папороть цвіте без цвіту.

Русальних пісень загалом небагато, але достатньо, щоб вибрати з них підходящі для проведення русалчиного свята із старшими дітьми, де була б замаєна зеленню гойдалка, ігри (зокрема "Дрібушечки", "Куст"), убрана у вінок з кленового та липового листя, з трави і конвалій дівчинка-русалка. Спочатку вона виходить з води:

Ой вигляни, срібний місяцю,
Із-за хмароньки,
Бо повинна вийти з води
Сестра русалонька.

А дівчатка "В'ють вінки та на святки" і зустрічають русалку. У кінці свята її -відводять до бору:

Проведу я русалочку до бору,
Сама вернуса додому!
Он коли ж ми русалочки проводили,
Щоб до нас часто не ходили,
Да нашого житечка не ламали,
Бо наше житечко в колосочку,
А наші дівчаточка у віночку.

Розповідаємо дітям і про давній звичай задобрювати, пестити худобу, "ладкати" її. Роги корови замаювали вінком і співали:

Повна Красечка, повна
На ній шовкова вовна.
Зелену траву пасе,
Повно молока несе.
А два дзбанки сметанки
Пастушкам на сніданки.
А їден дзбаночок сира,
Би здоровенька біла.
Ой ходіт ви, худібочко, додому,
Не зробили ви шкодочки нікому.

Для розповіді про ознаки літа, для розвитку спостережливості у старших дітей можуть прислужитися петрівчані пісні, або петрівки. Коли наступають найдовші дні і найкоротші ночі, тоді

Сива зозуленька вилітає,
Собі соловейка викликає:
- Ой вилинь, вилинь, соловеечку,
З вишневого саду та у темний луг,
А із лугу - на калиночку.
Та будеш щебетати,
А я біля тебе жалібно кувати!

А в кінці червня:

Та вже ячмінь колос викидає,
Соловейко голос покидає.

Зозуля теж перестає кувати, тому кажуть: "Зозуля в капусту ховається" або "Сива зозуля ховається".

У кінці літа настає час для жнивварських пісень. Не варто, щоб вони асоціювалися у дитини лише із святом (ранком). До пригадування рядка із жнивварської пісні -чи й самої пісні спонукаємо кожен раз, коли щось вага-

дує про жнива. Основні образи жнивварських пісень, жєнці (женчики), бага та нива ("Ой чєє то поле Заспівало стоя? Заспівало нам, хорошим жєнцям"), вижатий лан ("Чудувалися ліси, Де ся поділи вівси", "Калина ся сумувала Що ся сама зостала"), борода "Сріблом-злотом обвита", віночок житній, пшеничний або "Із барвінку зеленого. А й з вівса жовтейкого" та їдє й за тиканий калиною. Також перепілка, якій немає вже де сидіти, бо "Ні жита ні пшениці, Ні жодної пашниці".

7. Заклички та примовки: колись вважалося, що слово має магїчну силу, тому були спеціальні слова, щоб прикликати бажані та відвертати небажані явища, звертатися з якимось проханням до істот, рослин, супроводжувати певними словами свої дії. Сучасними дітьми ці слова сприймаються більше як забава, гра. Відродження жанру закличок та примовок має надзвичайно велике значення для фольклоризації дітей, адже асоціація різних явищ, дій, істот з відповідними словами виникають залежно від особистих обставин життя, де присутність інших дітей не обов'язкова, тим самим дитина максимально самовиражається. Заклички і примовки найвиразніше свідчать про характер світобачення дитини, про дійсну роль в її житті фольклору.

Заклички і примовки до явищ та істот розвивають у дитини відчуття зв'язку з природою. Найбільше в нашому фольклорі закличок до дощу, менше до сонця, хмар.

У закличках до дощу співається про дощик, якому варять борщик у полив'яному горщику, і просять: "Иди, іди, дощику" або ж, навпаки, "Не йди не йди, дощику", горщик ставлять на дубочку чи вербі та кличуть голуба "А голуб загуде, Дрібен дощик піде!" і проллється "Цєбром, відром дійни цєю над нашею пашницею". Для закличок до сонця характерні згадки про дідове полечко, бабине зіллячко та подвір'ячко, де бавляться діти. Є пісенька, котру можна використати у ролі заклички до снігу:

Ой сніжку ти, сніжку білесенький,
Пади на доріжку помаленьку:
На білі килими підуть діти
Ніжками малими тупотіти.
Вгору саночки на горбочок,
Долом саночки на ставочок.
Перейдемо скоренько доли гори,
Вже нас морозенко не догоне.

Є заклички і примовки до рослин, комах, птахів, тварин тощо. Зокрема діти просять гай, щоб допоміг шукати грибів, до метелика (бабочки, мотиля), щоб не летів далеко, аби його роздивитися, до комах (мурашок, козявочок), равлика (слимака), до сонечка (бедрика, бобруна, божої коровий) До речі, саме досонечка примовляють-наспівують:

Коровко, коровко,
Дай мені сира.
Дай мені масла,
Я тебе, коровко,
Ціле літо пасла.

Тепер ці слова можна примовляти й до справжньої корови як ладкання. Серед закличок і примовок - у побутових ситуаціях звертання до води: коли заходять у воду і після купання, коли запорошать око ("Порошно, порожко! Вийди на дорожку, Дам тобі горошку!"). Коли гуртом бавилися, кожен старався бути Всередині, бо "Хто в серединці, Той у золотій скринці", кожен хотів першим щось із задуманого зробити, бо перше козеня "Наїлося меду - біжить попереду, Наїлося яду - Осталось ззаду", коли на когось сердилися, брали "на кра". На жаль, чимало примовок залишилося не записаними. Їх можна дещо поповнити із репертуару, наприклад, обрядових пісень, доречно пристосувавши до ситуації. Так, коли час іти додому, приказуємо:

Уже сонце над дубком,
Нам додому холодком.

(Із косарських.)

Це краще дібрати жартівливих на зразок:

Ой на горі, на горі
Кусаються комарі.
Кусають і нас, -
Нам додому час!

(Із гребовицьких.)

А от для дівчаток:

Співали, дівочки, співали,
У решето пісні складали,
Да й поставили на вербі:
Де взялися горобці;
Звалили додолу -
Час вам, дівоньки, додому І

(Із веснянок.)

У роботі заохочуємо дітей словами:

Ой нуте робить -
Себе не барить!

(Із косарських.)

8. Загадки - один а небагатьох жанрів, котрий певною мірою зберігся у дитячому спілкуванні, проте популярний переважно один тип загадок впізнавання предмета лише за його ознаками, діями, способом уживання типу "Зубате, а не кусається" (граблі, гребінець), "Ниток багато, а в клубок не змотаєш" (павутина), "Із торбинок тягнуть, а з чашечки п'ють" (молоко), "Зимою біжать, а літом стоять" (сани). Серед фольклорних загадок немало таких, де, крім ознак, дається нова назва, навіть ім'я предмету, істоті, які відгадують. Наприклад: "У нашої бабусі сидить дід у кожусі, проти печі гріється, без води умивається" (кіт); "Малий цуцик весь дім стереже" (замок); "Малий хлопчик у шапці ходить" (цвях); "Кіндрат, мій брат, крізь землю пройшов, червону шапочку знайшов" (гриб); "Сидить Марутка в семи кожухах, хто її роздягає,- той сльози проливає" (цибуля); "Кущий Степан по хаті скакав" (віник).

Отже, є простір для розвитку ще більшої кмітливості, а разом і засвоєння характерної риси фольклорної загадки.

9. Дуже цікавий жанр дитячого фольклору звуконаслідування. коли навмисне дібрані слова своїм звучанням нагадують голоси тварин та птахів. Це звичайні звуконаслідувальні слова і ніби їх тлумачення на зразок: "Коза: - Ме-ке-ке! Що це таке? Коли поведуть нас пастися? Ме-е-е! Баран собі: Ба-ба-ба! Верить мене з хліва, болить голова! А коровка: - Му-у-у! А доки я ждатиму!" Про півня кажуть: "Кукуріку! Вставай рано чоловіку!" А курка, як знесе яйце, хвалиться: "Кудкудак, кудкудак! Знесла -м яйце, як кулак, як кулак І" А от пісня перепілки: "Пудь-пудуль, Пудь-пудуль, Подьте жати, Не лежати! Бо я жну, Не лежу". Коли жайворонок летить угору, ніби співає:

Сонце ловити!

Сонце ловити!

Сонце

ловити!

А коли вниз:

Ціп урвався!

Ціп урвався!

Ціп урвався!

Круці! Круці! Круці!

Звуконаслідувальні примовки вчать дитину слухати і чути голоси природи, пробуджують бажання розуміти її.

10. Скоромовки із звуконаслідувальними зближує те, що головне в них - звучання, а не зміст. У скоромовках слова добираються так, щоб їх важко було вимовити швидко. Наприклад: "Через грядку гріб тхір ямку"; "Ворона проворонила вороненя"; "На річці Лука ловить рака в рукава"; "У нашого діда капелюх не по-капелюхівськи"; "Бабин біб розцвів у дощ, буде бабі біб на борщ". Скоромовки цікаві старкам дітям, а для молодших

можна вибирати серед ких утішні, цікави віршики, а вже згодом спонукати вимовляти їх швидко, як-от: про женчика, шуку з золотим пером, хитру со- року, шпака і півня, про босого хлопця тощо. Не обходимо, звичайно, гу- мористичних .

Ішла баба дубнячком,
Зачепилась гапличком
Сюди смик, туди смик.
Одчепися мій гаплик!

11. Прозивалки і прочилки - віршики, якими діти підсміювались один з одного, перекиривляли, піддражнювали, у тому числі птахів, інших істот. Наприклад, чайку:

Киги, чайка!
Де твої яйка?
На горбочку
В черепочку
Хлопці орали,
Яйка забрали.

Прозивалки звичайно складали на ім'я, приписуючи його носієві різні безглузді, неправдоподібні дії, потворні риси зовнішності. Хоча у прози валках багато грубих, неприємних слів, проте не варто їх всі відкидати, адже цей жанр відбивав власне дитячий гумор, відповідає смакам дитини. Можна вибрати прозивалки, котрі не позбавлені дотепності, і використовувати їх жартома, причому стосовно поведінки дитини і безвідносно до її імені. Наприклад, щодо дитини, яка почала і не закінчила якусь роботу, недбайливо ставиться до дорученої справи, доречні такі слова:

Ой Микито, Микито,
Вигнав воли на жито,
А сам пішов до хати,
Вареники вплітати.

Про шкодливу дитину, що не признається у вчиненому, кажемо:

А Степан-Степанок
Поїв бабин медок
І сховався в куток.

Деякі прозивалки вводимо в репертуар дітей як звичайні віршики. Наприклад, дні тижня, мабуть, легше запам'ятати разом з такою пригодою

В понеділок орав,
В вівторок плуг поламав.
В середу волів погубив
В четвер шукав,
В п'ятницю найшов
В суботу додому пішов.

12. Лічилки - невеликі віршики, котрими звичайно починають гру. Це своєрідна лічба, щоб визначити виконавця певної ролі. У лічилках, як і в скоромовках та звуконаслідуваннях зміст не має великого значення, тому серед них є чимало беззмістовних, лічилок нісенітниць. Навіть таких, що цілковито складаються з незрозумілих слів. Наприклад:

Анчик, панчик,
Дуки, дме,
Абель, жабель,
Домене,
Иш, ниш,
Тотканаус.

У деяких впізнаємо переінакшені назви чисел або інших слів, як-от:

Одноко, двоко, троко,
Чеді, педі, на востоко,
Сито, лито, дже.

Інші, хоч і включають зрозумілі слова, все одно беззмістовні:

Ниточка, голочка,
Синя соколочка,
Шука, карась,
А ти убирайся.

Проте є й маленькі, часто жартівливі або просто смішні своєю неправдоподібністю розповіді.

Раз, два, три, чотири,
Козі дзвоника вчепили,
Коза бігає, кричить,
Просить дзвонік відчепить.

Дітям цікаво знати лічяки всіх типів.

13. Ігри - розваги з* дотриманням певних правил. У фольклорних іграх надзвичайно багато важить слово, особливо в іграх обрядового походження. Деякі з них уже згадувалися у зв'язку з веснянками і купальськими піснями. Можна навчити також гри "А ми рутоньку посієм, посієм" із репертуару купальських пісень, де під час співу виконуються відповідні рухи. Такого типу ігри "Женчик-бренчик", "Мак", "Подоляночка", "Заїнько". В інших іграх діти, приспівуючи, тільки пересуваються (повільно або швидко) ключем (тобто один за одним) чи по колу, як-от: "Кривий танець", "Чечітка", "Довга лоза", "Горобейко", "Варена риба". Чимало рухливих ігор з діалогами на зразок "Куці-баба", "Вовк і лисичка", "Маринка", "Кози", "Квіт і миші", "Ворон". Є ігри, де починають активно рухатися після проказування певних слів. Це "Квочка", "Панас", "Лис". Граючи у хованки, той, хто жмуриться, дає дітям час схватися, говорить лічилку типу

Діти, діти, дівтора
Всі тікайте із двора.
Хтс не заховався,
Кричіте "ура!"

Або:

Бобре, бобре!
Ховайсь добре.
Як знайду,
То всі ребра переб'ю.

Ігри на вгадування схованої речі також супроводжують словами ("Перстень", "Гадило", "Рай-дай"). Наприклад, у грі "Гадило" відгадувачий, шукаючи перстень, приказує: "Гадило, гадило, по полю ходило, дай, Боже, впадать і перстеньок взять", а далі звертається до одного із учасників гри: -

Гадуль, гадуль, гадулька!
Десь там моя зазулька.
По полю літала,
Злоте пір'є збирала.
Вий, вий, завивай!
Ти, Марисю, перстінь дай!

У грі "Перстень" діти, сховавши якусь дрібну річ ("перстень"), звертаються до відгадувачого:

Котьо-котьо-котьоло,
Через море їхало.
Золото-срібло везло.
Подоляночко, вставай!
Свого перетика шукай.

Є ігри, де діти, скубаючи траву, ніби крадуть щось, як-от: "Кавуни", "Сірий вовк", "Ірву, ірву горішечки". При цьому кажуть різні примовки, зокрема:

Ірву, ірву горішечки,
Не боюсь вовка нітрішечки.
Вовк за горою,
А я за другою.
Вовк у жупані,
А я в сарафані.
Або: Краду, краду кавуни,
Нема діда вдома,
Поїхав по дрова,
А дрова згоріли,
Діда вовки з їли.

В іграх спортивного характеру типу "Свинка", де провідна роль належить дії і при цьому використовуються різні предмети (палиці, кулі), слів-примовок може й зовсім не бути.

Дошкільнятам доступні всі різновиди ігор, проте найважливіше прилучити їх до тих, де багато примовок, пісеньок.

Різноманітність жанрів дитячого фольклору свідчить, якою високою була культура спілкування дорослих з дитиною і дітей між собою, як диво вижно послідовно дотримувалася вироблений ще народною педагогікою і сформований уже в наш час (зокрема Д.Ельконіним) основний ігровий принцип розвитку і виховання дітей дошкільного віку, що, по суті, підказує зміст і напрям роботи з фольклоризації сучасних дітей.

3. ФОЛЬКЛОР І КОСМОС СУЧАСНОЇ ДИТИНИ

Чи може фольклор стати цілісним і єдиним світобаченням сучасної дитини, її космосом? Ставити таке завдання у справі фольклоризації дітей і мати таку надію - значить плекати ілюзії. Як неможливо повернути патріархальне село, так неможливо повернути й ту роль, яку відігравав фольклор у житті селян - роль естетизованої картини світу, з якої черпалися знання і про народну мораль, і про навколишній світ. Від народження входу в життя дитини, фольклор бувосновним посередником у сприйнятті світу. Для сучасної дитини коло таких посередників значно розширилося. Це радіо, телевізор, кіно, книга, театр. За характером і змістом інформація, яку вони несуть, часто дуже далека і навіть ворожа фольклорному світобаченню. Зовсім іншим став спосіб життя, що у першу чергу впливає на дитину.

Яка ж участь фольклору у формуванні уявлення про навколишній світ, у сприйнятті його і в ставленні до цього? Іншими словами, яке місце фольклору в космосі сучасної дитини? Воно достатньо чітко окреслиться, якщо усвідомити, що космос дитини об'єднує два світи: реальний і чарівний (казковий). Основою першого є практичне пізнання дійсності, постійно доповнюване елементарними науковими знаннями, наприклад, про дощ, сніг, про властивості скла і дерева, про Україну тощо. Таке пізнання пов'язане з раціональним, логічним мисленням (наскільки воно можливе у дитини). Його етапи відомі: від наочно-практичного (до 1 року) до наочно-образного (з кінця 1-го року життя) і від нього до понятійного мислення (з кінця 5-го року). Звичайно, кожне з них відкидається попередні. Всі три типи мислення співіснують, переплітаються.

Основою другого - казкового - світу дитини є естетичне пізнання дійсності. Воно пов'язане з художньо-образним мисленням, для якого характерне сприйняття дійсності через естетично значущі образи. Такі образи розуміються як гарні, особливі, небуденні. Вони приносять дитині радість, утіху, розважають її. Порівняймо уявлення про коня з погляду реального і з погляду казкового світу. Кожна дитина знає, що кінь швидко бігає, має довгого хвоста, гарну гриву. А от кінь чарівний: у нього срібна або золота грива, золоті підкови, срібне сидельце, шовкові поводи, а вершника він може нести поверх комишу або навіть поверх дерева, може говорити людською мовою, і в вусі у нього ховаються різні дива. Або півник. Він має червоного гребеня і бороду, великого хвоста, рано всіх будить, бо голосно співає. Зате казковий півник уміє набагато більше:

і горох молотити, і пироги пекти, і водичку носити, і хатку з лободи будувати, мести хижу, вовчати на коні, рятувати кицин дім від пожежі тощо

Отже, не плутаймо образне і художньо-образне мислення. Крім того, що це різні способи пізнання дійсності, відмінні також умови їх виникнення. Якщо образне мислення є закономірністю процесу інтелектуального розвитку, яке з необхідністю проявляється за нормальних умов життя дитини, то для виникнення художньо-образного мислення цього недостатньо. Воно не з'являється саме, по собі. Художньо-образне мислення спеціально розвивають, прищеплюють дорослі. Найкраще може прислужитися цій справі, як свідчить багатолітній досвід етнопедагогіки, фольклор, адже його художні образи приходять до дитини першими і першими пробуджують в ній естетизоване (ускладнене відчуттям краси, чогось особливого, гарного) сприйняття дійсності.

У записках американського етнографа Маргарет Мід є унікальні свідчення щодо ролі фольклору в розвитку дитини. Спостерігаючи за життям племені манус на Новій Гвінеї, М.Мід помітила, що дорослі не розповідають дітям казок, не співають пісень і в результаті у них не розвивається анімістичне мислення, коли тваринам, птахам, комахам, явищам природи, предметам побуту тощо приписуються властивості людини, а саме це й складає основу казкового поетичного світу. Мислення дітей манус цілком реалістичне, тверезе (хоча, звичайно, наївне). Вони не розуміють виразів типу місяць дивиться (для них він просто світить), їх дивує, що човен може сердитися (він просто відв'язався, тому поплив у море).

На основі фольклору в дитячій уяві вимальовується така картина світу, а якій реальна дійсність переплітається з вигаданою, де чимало ідеального, неможливо прекрасного або неймовірно страшного, зате цікавого. Починається цей світ із самої дитини. Про неї кажуть не лише дитя, дитятко, дитиночка, дитинька, дітуня, малюточка, "Дітятко маленьке, красне, білушеньке", а також "Мій квітку молодий", голуб'ятко, коте-

дитино, маленький шпачку, пташко. У портреті виділяють очі - найчастіше чорні, рідше сиві, сіренькі, сині. Личко, ручки, ло - біленьке, і умивається дитина біленько. У дівчинки, навіть малесенької "За косяк барвіночок". Взагалі, про дівчат часто кажуть, що вони косаті, а парубки - вусаті. Незвичайне Вбрання маленької дитинки: червоне намисто, червоні чобітки або черевички, козушок чи жупанок, віночок з квіточок (хоч насправді вона ще лежить у сповиточку або одягає першу сорочечку - льолю)

Складається у дитини уявлення й про свою колісочку, обов'язково нову, з жовтого явора чи то дуба, берези, горіха, клена, бука, на шовкових (а то й на ожінових) вервечках з розмальованими бильцями, срібними дзвониками (колокільцями), про свою постельку з пуховими подушками, тоненькими біленькими пелюшками. Колісочку вішають на золотих крючечках у темному лісі, на зеленім дубочку, на явороньку, вербі, липочці, ялині, яблуньці, вишні, щоб обігріло сонце, наклав листочок, умила роса, щоб вітрик повівав і колисав, а пташки співали, присипляли і укривали. Пташки можуть і нагодувати дитину кашкою, молочком, медком, солодким яблужком", червоними ягідками чи борщиком з калачем. Найбільше про це дбають гулі в червоних чоботях. Вони також забавляють дитину, приносять різні дарунки, їм допомагають чорний шпак, зозуленька сива, а найчастіше - котик мацурик, котик сірий, білий, волохатий, котики сіренький і чорний, мурий та муругий, рудий та рябий. Взагалі, у фольклорного kota багато справ: крім колисати і годувати дитину, він мете сніг і хатку, загонить кури і вівці, жене на пашу телуся, їде в гай по сіно, а на торжок - за пиріжком або купувати козушок, чобітки, намисто, стьожечку шовкову. Котик ловить мишку і рибку, а заодно і перепілку та качечку, гасить кицин дім, що загорівся, витягає з криниці саму кицю за вухо, копає грядку невеличку, як рукавичка, молотить сніп (часто хвостом), грає в дудочку, проте й шкоду робить: ходять по лавках, лізе на полицю, з'їдає бабин медок, вершок і сметану, краде у баби клубок і квітку. А буває, що бідолашний котик падає з плота чи колодки і боляче б'ється.

Змалку дитина зживається з образом сну, що має вуса і чорні брови. Соя носить спання в рукаві або рукавиці, а дрімота маже очі медом. Ці казкові персонажі заглядають у теплесеньку хатинку, де малесенька дитинка. У фольклорному світі розмовляють і діють нарівні істоти (люди, тварини, птахи, комахи) і рослини, предмети, явища природи: дуб, береза, яблуня, цибуля, петрушка, навіть шило, мороз, сонце і вітер, березень і квітень, а разом з ними оживають вигадані, фантастичні персонажі: жарптиця, Сніжниця (пор. російську Снігуроньку). шіпка, карлючка-небога, щедрик-ведрик, щибегушечка, дівчата з голубиними крилами, морська дівчина, сонечкова, місяцева і вітрова неньки, дід Кокотьборода по локоть, водяник, русалка, багатоголові змії-шаркані, залізний вовк, золоті кінь

і пташок. З персонажами відбуваються найдивовижніші преретворення: качечка стає дівчиною, дівчина - зайчиком, пшеницею, рибкою окунем, жаба - царівною, хлопець - голубом, півнем, дідом, річкою, змії перекидається то яблунею, то криницею. Все можлче в казковому світі: розбите яйце знову стає цілим, не лише заєць, а й лисиця, ведмідь кабан влазять у рукавничку мертві (порубані-посічені) оживають, із зернини на очах виростає верба, а дитина за деньстає більшою за всіх, парубок підкидає булаву абомеча так високо, що встигає виспатися. Взагалі, перебільшення (гіпербола) - звичайна річ для незвичайного світу, де ягнушки-каплюшки скачуть вище грушки, один парубок подужає підняти комору, дитинці бажають вирости до неба, часнику - завбільшки з бика, цибулі - як дуля (сорт груші), колоску - таким, щоб з нього була мисочка жита, а дим з хати іде аж під небеса.

Неймовірно частобуває смішним і те, що коти з'їли барана, і що лошатко в стрісі, і що цапиха чеше глову гребінцем, що свині ідуть по дубині, що мати в хаті заблудилася, що Василь держить kota за ниточку, а колядник обіцяє хвостом поганяти вола. Та найбільше кумедних пригод з бабою та дідом: баба сідає на kota, колише діда до обіда, годує його травою, танцює з ним так, що губить торбу з хлібом, разом вони лізуть на граба, буває, що баба сидить надута, тоді цигани або татари садять її насани. А скількичудернацьких речей у казковому світі! Млинки (або торбинки), що всіх, годують, перстеиь коралі, що роблять неживими тих, хто їх одягає, летючий корабель, золоті яечка, чарівні камінці-свистунці. Скільки чудернацького в казковій природі! Це і ягоди, від яких ростуть або відпадають роги, це і золоті яблука, криниця з молоком, джерела з живущою і гоющою водою, скляна, залізна або золота гора, там буває сьоме море, тридцять дев'яте або тридев'яте царство, підземний світ, там можна зайти на край світа. І житло у казкових персонажів нерідко теж незвичайне: золоті і срібні палаци, тереми, замки, а в них - срібні крисельця. Такі хатки - для царівен і царевичів, для добрих дівчат. А от у зайчика і півника хатка з лободи, м'яти або моркви (зрозуміло, що це жарт).

Через фольклор дитина вперше знайомиться і засвоює "казкову арифметику" - традиційні магичні числа. Найзначуще для дитини число три, адже ще неновлям вона чує протри квітки, згодом у казці лисичка три рази краде півника, коза-дереза три разидурить діда, тричі дід і баба підглядають за кривенькою качечкою, часто у казках ідеться про трьох синів чи трьох братів, персонажі вибирають одну з трьох доріг, зустрічають трьох змі'їв один з яких триголовий, тричі б'ються з ними. Знає дитина про шестеро братів Котигорошка, про шестиголового змія, про сімох бра-

тів-гайворонів, знає, що двері замикають на сім замків, що найстрашніший дванадцятиголовий змії, що Кожум'яка м'яв одразу дванадцять шкір, що буває дванадцятипудова і навіть стопудова булава, тобто дуже і дуже важка Не конкретну кількість, а просто багато означає у фольклорі 700: сімсот солов'ят, сімсот квіточок, сімсот гармат.

Казково-фантастичний, вигаданий світ постійно доповнюється власне художньо-образним уявленням про цілком реальні речі, явища, істоти. Для фольклоризованої дитини сонце - це не просто яскраво-жовта пляма, а золота паляничка чи тарілка, золотий бубон, червоний клубок чи комора, білий заєць, грушка або дерево взагалі з гіллям-променями; місяць - то лисий віл, пастух рогатий, золоте теля, окраєць хліба, верба, що розпустиласвоє гілляпроміння; зорі - горішки, пісок, золоті гудзики; місяць і зорі - баранець і вівці, пастух і вівці; небо - кожух, килим, рогіжка, рядно, поле, сине море, синя шуба, синій мішечок, голубий шатер блакитний платок; день - білий віл; ніч - чорна корова; туман - сивий віл або кінь, сиві гуси; мороз - сивий старий дід, що мостить мости; вітер кінь, котрого всьому світу не вдержати; дим - сизий голуб, кучерявий Іван, брат Кіндрат; сніг - білі мухи, біле покривало, плаття, що лежить, птиця, що сонця боїться.

Фольклоризована дитина уявляє собі часник як голову, що має лише зуби і бороду; буряк - з зеленим чубом; капусту - листатю, головатю, що вбралася у сім плахт; мак - півнем на току у червонім ковпаку; kota у кожусі на печі; овечку - у свитці; мишку - з хвостом, як ниточка, но сом, як спиця; їжачка - повзуном, що на базар голки везе. І себе дитина сприймає через образи: пальці - це п'ять братів; очі - два брати, що через дорогу живуть, а один до одного в гості не ходять; рот - хлівець, погрібець або ліс, повен білих овець, баранців, голубів, кіз, курочок або яець.

Отже, бачимо, який багатий, різноманітний і незвичайний світ вима льовується з допомогою фолькулору. Цей світ (як частина космосу сучасної дитини) збуджує уяву, фантазію, мрію, бажання, прагнення зрештою - усвідомлюється як зразок гарного, доброго, справедливого і тому ціннісного.

Чи з'являється разом з уявленням про фольклорний світ віра в нього? Для дітей молодшого віку - безсумнівно так. Цілісна картина казкового світу формується у дитини раніше, ніж реалістична, для якої потрібно вміти бачити хоча б елементарні зв'язки, розуміти дійсну причину і наслідок між речами і явищами. Фольклоризоване мислення забезпечує дитину від руйнування казкового світу під тиском реального. Уявлення про цей світ складається на за рахунок казкового, а паралельно до нього. Дитина швидко і легко при звичається жити ніби в двох світах, які доповнюють одне одного. Саме у фольклоризованої дитини зберігається стійка потреба

у казковому світі. Чому? Тому що казковість, ірреальне, ідеалізоване уявлення про дійсність є способом її сприйняття, розуміння і оцінки, сферою емоційного й естетичного переживання. Проте ставлення до казкового світу з віком міняється. Віра в нього переростає в гру, і казковий світ ніби розщеплюється на два: один - це гра, а другий - світ поетичних образів. Завдяки таким змінам художньо-образне мислення, в якому спочатку перепліталася казкове, фантастичне з власне художньо-образним, теж розщеплюється. Отже, у художньо-образного мислення своя динаміка, свої закономірності розвитку. Завдяки фольклоризації й забезпечується нормальний перебіг цього процесу у дитини.

Опосередковане фольклором пізнання навколишнього світу має яскраво виражені національні ознаки. Це виявляється в образах, символах, у системі, мовних засобів, які засвоює дитина і сприймає їх як свої, близькі, рідні, що служать їй за точку відліку, ідеал, з котрим можна порівнювати, зіставляти все інше. Так, у дитини формується уявлення про типових національних персонажів казок. Це Кирило-Кожум'яка, пан Коцький, Круть і Верть, Котигорошок, голе телятко, кобиляча голова, солом'яний бичок, Івасик-Телесик, Вориня-зміборець, Гризенько, зелений Ох. Із колісанок, забавлянок, пісенок вимальовується образ трьох квіток, що їх приносять з поля мати для своєї дитини в колісочці ("Одна квітка зрадливая, Друга квітка щасливая, А третя дрімливая"). Образ вінка: українська дитина знав, що вінки бувають різні, але з певних квітів. Весною, на початку літа вінок в'ють з одного барвінку, також з рути, м'яти та запашного василечка. А от літній польовий вінок:

Мак, мак зірочками,
Волошки з сокирочками,
Ромен-зілля, буркун-зілля
Медок-зілля і чебрець.

Вінок з житніх чи пшеничних колосків, обтканий червоною калиною, - знак урожаю. Вінком прикрашаються не лише дівчата, корівка, а й земля весною:

Швидко буде земличенька
Вся в вінку, вся в вінку.
Ой, сонечко-батеньку,
Догоди, догоди,
А ти, земля-матінко,
Уроди, уроди.

Досі буває лякають неслухняного малюка дідом з торбою. Він також прийшов з фольклору. Наприклад, у колисковій спів ться:

Ой, спи, сину, бо діди йдуть.
Вони тебе в торбу візьмуть.
Візьмуть тебе у торбину
Та й занесуть у кропиву.

Або у віршику:

Іде, іде дід, дід.	Такий головатий.
Несе, несе міх, міх.	Отакий дідище.
Отакий рукатий.	Отакий страшите.
Отакий ногатий.	А я не боюсь.

Ще живе традиція підохочувати дитину доїдати все до кінця тим, що нібито залишок буде бігати слідом. А в колядці співається:

Винесіть пиріг добрий
З руками, з ногами,
Щоб бігав за нами.

Чимало в дитячому фольклорі веселих персонажів, як-от. морквяний вояк, у котрого буряковий кін, "Пістолети з качана, Кулі з бараболі А шабелька з пастернаку, А піхви з квасолі"; женчик-бречник, що жав з лене жито у полі і зранку до вечора не спочивав. От яким він буває

Женчик, женчик невеличкий.
На женчику черевички.
І шапочка чорненька,
І латочка червоненька.

Характерні в українському фольклорі образи з коротких казок дід Монька у капустяній шапці, дід Сажка, у якого під носом капочка, чоловік Нетяжка, що на ньому сіра сермяжка, і чоловік Нетяжка, що на ньому біла сермяжка; нарешті, Будицько, котрий мав халабудку і ставок, і млинок, і капуста шматок, та загадковий Ціпорик, що їхав через дворик і мусив пі литися пиріжками з добрими молодцями. У фольклоризованій уяві дитини формується ціла низка опоетизованих образів птахів, звірів, риб, Так, лелека уявляється косарем:

Ой, не коси, бузьку, сіна,
Бо ся зросиш коліна;
То най тота чайка косит,
Що набакир шапку носит.

Довгоносий, довгоногий журавель занаджується до бабиних конопель, а журавочка ходить на пожар (пожежу), тому її просять:

Ой, не ходи, журавочка, та на той ножар,
Бо попечеш білі ніжки, буде мені жаль

Журавель у фольклорі асоціюється з весною, а значить - з радістю, тому, побачивши його, приказують:

Не зву тебе журавель,
Щоб я не журився,
Назву тебе веселиком,
Щоб я веселився!

Вважається, що фольклорна зозуля знає все наперед. Так, про кінець зими:

Куку, куку, птичко мала,
Ти накувала, правду сказала.
Щезла, щезла, щезла зима.

Про те, скільки років жити:

Зозуля кувала, правдоньку казала:
- Будеш сто літ жити,
В золоті ходити,
Матір шанувати,
Вік догодувати.

Фольклорні галки в'ють вінки дітям ("Нехай галки квіти рвуть, Малим дітям вінки в'ють") або гніздечко:

Чи хороше галки гніздечко в'ють:
Чорним шовком починають,
А зеленим повивають,
А, червоним прикрашають.

З усіх риб найгарнішою здається щука: вона має золоте перо, і сама собі дивується, що так хороше грає у воді.

Дуже популярний у дитячому фольклорі образ танцюючих людей, звірів, птахів, рослин. Весело танцюють дітки, дід з бабою, риба з раком, миші і кіт, курочки й гуси, сорока-білобока, ворона, горобець, петрушка і пастернак, ріпа і мак.

Характерні образи пір року: весна уявляється паняночкою в золотім жупані. До неї так жартівливо звертаються:

Весняночко-паняночко, де ти забарилась?
Чи у лісі на орісі хвостом зачепилась?

Літо іде у човночку, зима - у возочку, осінь постає бабусею, а взимку морозенко ганяється за дітьми, щоб уціпнути.

У дитячому фольклорі є свої символи. Так, своєрідними покровителями, захисниками дитини виступають дерева, на яких вішають колисочку (згадувані явір, дуб, береза, верба, ялинка, сосна). Значущими виявля-

ються у фольклорі цвіт і плоди калини та груші-дулі. Їх білі квіти символізують зовсім маленьку дитину, те, як вона рос, а плоди - це вже дитинка, котра вміє ходити. Наприклад:

А дуленька буде цвісти та й буде родити,
А дитинка буде рости та й буде ходити.

Або:

Калиночка буде цвісти,
А ти, синку, будеш рости.
Калиночка ме родити,
А ти, синку, меш ходити.

Зілля материнка у фольклорі означає добрий сон дитини:

Та посієм материнку.
Материнку будем рвать.
Малу дитину колихать.

З фольклору у дитини складається уявлення і про птахів-символів, зокрема тих, що приносять весну (згадувані вже жайворонки, журавель, лелека, соловей, зозуля, також ластівка), тому діти звертаються з заклиною -проханням, наприклад, до лелеки (бусла, чорногуза, бузька):

Ой, чом же ти, буслю.
Не вилітаєш?
Чом дітям весни
Не даєш?

В українському дитячому фольклорі, як і в фольклорі інших народів, є свої неповторні мовні засоби. Звертаємо увагу на ті з них, котрі найзначущі за змістом і формою для дитини. Серед слів прикметні, наприклад, такі, як лагідне іменування матері - няня, ньенька ("Прийшла ньенька рід-ньенька", "ньєці на потіху"), чорнобривець ("Колисала мама сина - свого чорнобривця"), інші лагідні назви дитини - галочка ("Не плач, галочко!"), рибка, рибонька, рибойка ("Спати би ті, спати, моя рибко, спати"), а со колом називають не тільки хлопчиків, а взагалі любу, дорогу дитину, незалежно чи то син, чи дочка: "Сни, Марисю, спи, соколе" або "Спи, дитино, спи, соколе". Є характерні вигуківі слова типу тосі-тосі, чуки-чуки, гойда-гойда, тапці-тапці, а також утворені від загальноновживаних слова на зразок соньки дрімки (від сон і дрімати), зросточки ("Зросточки в кос точки" - від зростати), говорунки, ходусеньки, ладусеньки ("А в роточок говорунки, А в ніженьки ходусеньки, А в рученьки ладусеньки"). З фольклору приходять до сучасної дитини колись поширені й у побутовому мовленні слова в дещо незвичному значенні, як-от: козаком називають будь-якого хлопчика ("Та надоїм молока. Та напоїм козака"); лялькою маленьку дитину ("Ляльці спатки не дають"); котом, котиком - колискову прокота ("Єму котика співав").

Досить часто трапляється слово дулі у значенні нічого. Це жартівливе вживання: "Чужим дітям дулі, А нашому калачі", "Коткові дулі, А дитинці калачі". Має розуміти дитина і слово побратим (так кажуть, коли братаються, стають як рідні брати: "Ну, ходімо разом, будеш мені за брата", - каже козак Мамарига до парубка, а потім так його представляє: "Це мій побратим"), і слова кум, куматися, тобто приятель, приятелювати ("А лисичка каже: "Давай покумаємося, будемо вірні друзі").

Є в українському фольклорі своєрідні епітети, виражені прикметниками та іменниками прикладками. Наприклад, чорнобривий, чорнявий означає не лише з чорними бровами, чорними волоссям, але також гарний, вродливий: "Чорнобривий корольок край города ходить" або "Чи не піде дощик стороною... Та на мою шипшину чорнявою". Так само слово червоний може означати гарний (малюка годують червоним пирожечком); мальований - це і розписаний якимось малюнком (мальована колисонька), і взагалі гарний, вродливий (сину мальований); про пістряву у темні цяточки курочку кажуть семеняста курочка, про рябий гарбуз - "Ой, ти гарбуз, ти перистий"; словом дрібний характеризують дощ, сльози, діти (діточки дрібненькі); словом рясний - дощ і пшеницю; зозуля - сивокрила; сокіл - сивий; кажуть хрещатий барвінок, чорна земля, чар-водиця, бичок-третячок, вовк-пані брат, коник-ступачок, козуня-любуня, карасики-трипитасики.

Активне вживання різних пестливих суфіксів - одна з яскравих ознак мови українського фольклору. Наприклад, маму називають матінка, маті нонька, мамочка, мамичка, мамуня, мамця, матусенька, про kota і кицьку кажуть котик, коток, коточок, кітка, киця, киця, киця, про вітер - вітрик, вітронько, вітрець, про роботу - роботочка, роботиця, кажуть вечерочка, обідчик, спаннячко, зіллячко, ділечко ("учись ділечка робить"), навіть ворога називають вороженьком. Поширені слова типу люлечки, лючонок, люлєсі, гойдасечки, гойдасеньки, спатоньки, спатки, спатуні, спатусі, гуляточки, білусенький, раденький, вишневенький, більшенький, докупоньки, веселенько, легенько.

Показове вживання у множині іменників, прикметників, займенників, дієслів, коли йдеться про зовсім маленьку дитину: "Ворітечка скригі-скрип, А Панасик спить-спить, Ворітечка вклякнулися, Панасики проснулися."; "Принесу ти калиночки, Поставлю в головочки."; "Щоб були ми білотілі Та ще й білолиці".

Тільки фольклоризованій дитині зрозумілі порівняння на зразок "Я дівчина, як калина", "Росла так, як тополя", "Великий, як верба", "Білий, як лелія", "здоров ріс, як дуб зелененький". Калина, тополя, верба, лелія, дуб - це рослини, що, крім іншого, уособлюють красу, здоров'я, міць. Дуже поетично проводиться паралель між дитиною в колисочці і інши

ми рослинами, також значущими для українців. Порівняймо: "Як яблунька на яблунці, Так дитинка в колисоньці", "Як вишенька я вишеньці, Так дитина в колисоньці", "Та й в ті коліщині. Як горішок-луцинок в зеленій ліщині", "Ой, спи, дитя, в колисоньці, Як горошок в билиноньці".

Нарешті, в українському фольклорі є своєрідні формули-побажання Наприклад, у колискових:

Бодай спало, не плакало,
Бодай росло, не боліло -
Отцю, матці на потіху,
Добрим людям на послугу.

Формули-кінцівки казок, як-от:

От і казці кінець,
Пішла баба у танець,
А за нею горобець
Викрутасом, вихилясом,
Молодець горобець.

У казках чимало вішованих примовок, що вкладаються у уста персонажів, як-от: кози-дерези, Івасика-Телесика, його матінки та гусей, баби хазяйки солом'яного бичка, півника і лисички тощо. Наприклад:

Котику-братику,
Несе мене лиска
По каменю-мосту
На своєму хвосту.
Порятуй мене.

Фольклор вчить дитину виділяти з-поміж безлічі предметів, істот, явищ найцінніші, найхарактерніші для української культури, тобто формує уявлення про знаки культури. Так, фольклоризована дитина неоднаково ставиться до куца калини і, скажімо, бузку, жасмину, верболозу. Калина по додається найбільше, викликає радість, естетичні переживання, поступово починає асоціюватися з рідною землею. Про калину співається у колискових, забавлянках, у обрядових і дитячих піснях, нерідко калиновий куп згадується у казках. Виразно позитивно для фольклоризованої дитини за барвлене слово козак і лагідне козачок.. Вперше воно з'являється у колискових і забавлянках:

Гу-ту-ту, гу-ту ту!
Бари кашку круту,
Підсипай молочка,
Погодуй козачка!

Потім приходиться казка про козака Мамаригу та його коня Гивора, легенди та перекази про життя козаків. Так, поступово у маленькій голівці складається; розуміння того, що козаки - то слава України, і батькам хочеться, щоб сини були подібні до них.

Фольклор формує у дитини образ ідеального українського пейзажу, що також є знаком культури: гай зелененький, діброва, калиновий луг, криниця, верба над водою, тополя у полі, жовта і зелена нива, сині гори, густі ліси, потічок, бистра річка і, звичайно, біла хатка:

Біжи, біжи, коню,
До білої хатки,

До дівчини Гапки, - співається у колисковій.

А коло хатки обов'язково вишневий садок ("Пішла у таночок У вишневий садочок"). Із пташок найвиразніший знаком нашої культури можна вважати сиву зозулі), адж без неї і луг не луг, і гай не гай. Із тварин - віл. В образі вола уявляється ряд явищ, (ніч, туман, місяць), воли у хазяйстві означають добробут. У колискових, забавлянках, щедрівках, казках не раз згадується, як хлопчик чи парубок жене їх пасти. Наприклад: "Ей, соколе, соколе, гонь волки на поле"; "Кращий хлопчик, як дівчук: І БОЛИКИ напасе, І водички принесе".

У контекст національної культури вводять дитину імена, зокрема: Галя, Оксана, Оришка, Олénка, Марійка, Іван (Івасик, Іванко, Івась), Тарасик, Гриць, Василько, Назар. Серед імен чимало тепер призабутих, тих, що вийшли, так бн мовити, з моди: Гапочка, Парасонька, Мотря, Ничипор, Омелько, Панао. Та не залежно від моди в своїй сукупності ці імена - ще один штрих української свідомості.

Фольклор допомагає засвоїти чимало знаків матеріальної культури. Так, національний одяг уособлює вишита сорочка ("Вишиваю я тобі На літо сорочку), а також біла сорочка, жупан ("Наша мати пані В голубім жупані"), кожух. Вже у колискових трапляється повний опис святкового жіночого одягу: (тітка)

У червоній плахті,
У зеленій запасці,
У червоних чобітках.

Знаком національної культури є, звичайно, рушник, вишитий, наприклад, півнями (як у казці "Царівна жаба") або орлами ("Казка про красуню і злу бабу"). Під смаковитою їжею українці розуміють білу пухку паляницю, пшеничний пиріжок, вареники, пампушки, мед (діти - яблучка й горішки) і, звичайно, борщ. Недарма коваль у забавлянках не хоче кувати бричку, поки не пересвідчиться, чи вариться йому борщ у печі. Ритуально значущими для українця є розписане великоднє яйце - писанка ("Що Кирилець робе? Писаночу пише").

Складається уявлення і про традиційні розваги: зовсім маленьких забавляти квітами ("Ми посієм квіточок забавляти д^очок"), старшенькі дівчатка плетуть (завивають) вінки, хлопці - грають на сопілку чи дудочку ("На дудочку граю, Всіх вас забавляю"). І, звичайно, всі любили танцювати і співати*.

Якщо фольклор дійсно став частиною космосу дитини, у неї розвивається національне асоціативне мислення. Все, що сприймає дитина з навколишнього світу, у тому числі різні побутові ситуації, викликають спогад про той чи інший фольклорний образ або словесну реакцію на співзвучні слова. Наприклад, про рибу фольклоризована дитина може сказати "Пані в срібнім (золотім) жупані", про сороку - "Сорока летить, Хвостом вертить", про горобця - "А горобчик, славний хлопчик, на скрипочку грає", про коней - "Ой коники-сиваші, Чи були ви на паші?", про кіз - "Ішли кози Поза лози", про синиць - "А синиці-молодиці Ніженьками туп-туп", про огірки - "Коні на припоні", про росу - "Роса росить ноги босі", про калину - "Стоїть півень над водою з червоною бородою", про стіл - "Має роги й ноги, а держиться підлоги", про гребінець - "З зубами, а не кусається". Отже, фольклор робить мислення дитини значно об'ємнішим. З національного асоціативного мислення формується своєрідна сітка координат, За якими дитина вловлює і пресеکتте на себе навколишній світ.

4. ФОЛЬКЛОР У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ

Як елементи народної культури, як усна форма словесного мистецтва фольклор творився самим народом - нобієм української мови. Кожна розвинена національна мова, і зокрема українська, - явище неоднорідне. Вона складається з кількох різновидів, або підмов, а саме: а) літературної мови; б) діалектів; в) жаргонів, просторіччя, лайливих слів та виразів. Літературна мова - це відпрацьована і відшліфована (переважно письменниками) мова, норми (правильності) якої зафіксовані у словниках. Функціонує (використовується) в усній і писемній формі. Обслуговує всі сфери людського спілкування (побутову, наукову, офіційно-ділову, агітаційно-інформативну, естетично-образну), відповідно до чого використовують п'ять основних стилів: розмовно-побутовий, науковий, офіційно-діловий (мова документів), масово-політичної інформації та художній. Літературна мова єдина для всіх носіїв української мови, в основі її лежить жива загальнонародна мова. Вона ввібрала все краще і спільне, що властиве іншій мові різновиду мови - діалектам, і узагальнила, уніфікувала його. На від-

* Цим переліком не обмежуються знаки української культури, з іншими діти знайомляться пізніше (у шкільному віці і старше).

міну від літературної мови діалектів багато. Всіх їх об'єднує спільність рис української мови, проте в кожному є щось своє, відмінне. В українській мові виділяють три основні групи діалектів: південно-західні й поліські - це найдавніші за походженням (їх риси виявляють вже у давньоруських літописах) і південно-східні діалекти. Вони пізнішого утворення.

Діалекти поширені на обмеженій порівняно з літературною мовою території і, що головне, не мають такого розгалуження стилів, тобто сфера використання діалектів вузла.

Нарешті, жаргони, просторіччя, лайливі слова і вирази. Їх не так багато в українській мові. Зокрема щодо жаргонів - мови групи людей, об'єднаних якимись спільними інтересами чи родом занять: внаслідок постійного і тривалого витіснення української мови з ужитку, вони майже занепали (у нас мало вироблена мова студентства, молоді, лікарів, інженерів тощо).

Яким же різновидом мови створювався фольклор? На перший погляд може здатися, що серед творів є літературні або майже літературні і діалектні. Та поміркуймо. Доба так званої нової літературної мови, тієї мови, якою ми зараз користуємося, почалася з кінця XVIII - початку XIX ст. (від часів І.Котляревського), коли в її основу лягла загальнонародна мова (стара українська літературна мова, наприклад, мова Г.Сковороди, була досить-таки далекою від живого народного мовлення). Український фольклор почав творитися набагато раніше. Оскільки історично склалося так, що переважаючими в нашій літературній мові є лексика (словник), граматики (морфологія, синтаксис), словотвір і фонетика (звукова будова) південно-східної, власне, наддніпрянської групи діалектів, то й фольклорні твори, котрі походять звідси, здаються нам тепер більш літературними. Порівняймо, уривки з казки "Пан Коцький", записаної в різних місцевостях: "В одного чоловіка був кіт старий, неспособний миш ловити. Ото хазяїн узяв та й вивіз у ліс" : "Як був у одного ґазди кіт та й не хотів і мати миші, бо був старий. То ґазда і вивіз kota в ліс". Або в коліскових: "На пухових подушках, На шовкових пелюшках" і "Ой спи, дитя, й без сповита та й без пеленочок". Справді, з погляду сучасної мови слова один, хазяїн, ловити, пелюшки - літературні, а слова один, ґазда, імати, пеленочки - південно-західні діалектизми. Проте й у південно-східних діалектах чимало такого, що не відповідає сучасним літературним нормам. Наприклад, у щедрівці:

Я маленька дівочка,
Як у полі квіточка,
Сапожки коркопенькі,
Будьте з празничком здоровенькі.

Або ще:

Там ковбаси лежать,
Вони в шаничку біжать

Літературний відповідник слова сапожки - чобітки, а слова шаничка торбинка.

У фольклорі чимало не лише повнозначних діалектних слів, а й сполучників, применників, вигуків: жеби (щоб), през (через), ід, к (до), най (хай), гейби (ніби); словотворчих засобів (пор.: сонінко, сонейко і сонечко; вчув і почув; zobачив і пробачив); є діалектні форми слів: ти (тобі); те, тя (тебе), го (його), тра (треба), кає (каже), капустов (капустов); фонетичні явища: пошов (пішов), носит (носить), кирниця, керниця, крейниця (криниця); синтаксичні: красти від тебе (у тебе); я тебе так пораджу (тобі пораджу).

Отже, у давніші часи розрізнення діалектного і літературного не було. Жива загальнонародна мова функціонувала лише в своїх діалектах. Творцями фольклору були носії діалектного мовлення. Фольклор передавався з покоління в покоління носіями діалектів. Навіть тоді, коли склалася літературна мова на загальнонародній основі, переважна більшість го ворила діалектом, і фольклор задовольняв потреби в естетично-образному спілкуванні саме цієї більшості. Разом з тим, жоден фольклорний твір не є копією того діалекту, де він виник. У фольклорі випрацювалися свої ху дожно-виражальні засоби, спільні для ряду діалектів (сусідніх чи навіть віддалених). Наприклад, слово ньєнка дослідники діалектів фіксують на Правобережній Україні, причому як не дуже поширене, а в фольклорі це слово трапляється і на центральній Україні, і на Лівобережжі, і досить часто. Зокрема на Полтавщині діти, щедрючи, співають: "А в нашої ньєнки Ручєнки біленькі"; в іншій пісеньці ідеться про батька-ньєнку, а на Харківщині є коліскова з такими словами: "Ньєнка наша, Біла лебедонька Також слова кошуля (сорочка), кітка (кіт, кішка), горнець (горщик), горобей (горобець), когутик (півник), пахолик (хлопчик) співаються у дитячих піснях, згадуються у казках, поширених досить-таки далеко від територій, де вони звичні для усного (діалектного) мовлення. Згадаймо хоча б коліскові: "Ой ну-ну, кітку, Піди по тітку"; "Ой ходить сон по улоньці В білесенькій кошулоньці". Або у щедрівці: "Я маленький пахолик"; у забавлявці: "Був собі раз горобець. Бабі, збив новий горнець".

Різні діалектні засоби можуть уживатися як синоніми, а подекуди навіть об'єднуються у своєрідні складні-слова. Наприклад, у щедрівці

Одчиняйте скриньку
Та давайте сливку.
Одчиняйте сундучок
Та давайте п'ятчак.

У закличці - бузюк-чапля, у жартівливій пісеньці - погасити потушити, у колісковій - колисати люляти. Є й такі слова, які загалом вже вийшли з активного діалектного вжитку або використання їх обмежене. Так, у коліскових співається про срібні колокольця (а не дзвоники), у щедрівках - про звіздоньки (а є зірки), у казках, забавлянках та інших пісеньках стрічки називаються стьожками або лентами, красним, тобто гарним, буває і весна, і сонечко, і дитина, і вбрання.

Діалектні засоби, власне слова, використовуються як для прямого називання відповідних істот, предметів, явищ тощо, так і для переносного, образного найчастіше у порівнянні: "Вийся, віночку, гладко, Як червоне ябко"; "Колиш сі, дитиночко, в новій колісочці, Як зелений огірочок на шумилиночці" (на огудинні); у прихованій формі порівняння - так званому паралелізмі: "А звіздоньки - то твої дітоньки".

Отже, у фольклорі поряд я вузькодіалектними засобами, пов'язаними з певною місцевістю (згадаймо закарпатське чижимки - черевички, з півночі Чернігівської та Суської кайстра - торба, з Вінницької впусть - впущу), є наддіалектні засоби, вживання яких не збігається з межами того чи іншого діалекту, а поширюється далі. Завдяки цим засобам з'являється те спільне, що об'єднує ряд діалектів, що зближує їх з літературною мовою, власне, з її художнім стилем. Та чи можна вважати мову фольклору літературною? Лише до певної міри, як історично першу відпрацьовану у фольклорних жанрах мову, близьку до літературної. Проте мова фольклору не досягає того рівня узагальнення, спільності для всього народу (носіїв різних діалектів), котра властива мові літературній. Фольклорні твори, якщо вони не підправлені збирачами і видавцями (а це, на жаль, досить часто буває), зберігають прикмети певного діалекту чи групи діалектів, особливо щодо звукового оформлення.

З літературною мовою (художнім стилем її) фольклор зближують не лише наддіалектні елементи, а також особливий спосіб використання мовних засобів, різні мовні формули, прийоми, вирази, не властиві побутовому діалектному мовленню.

Назвемо найголовніші з них, ті, котрі можуть стати предметом уваги дитини.

1. У фольклорі чимало своєрідних слів:

а) типу вигуківих гайчі, чуч-беле, ототушки тутушки, тяги-тяги, скугу-скугу, тинини-тинини, цюні-цюні, незвичних слів, утворених від добре знаних на зразок виросточок (від виростати), дівчук (від дівчинка), сіромане (від сірий), спаннячко, котай (від кіт), буркотики (від бурчати), дуже часто слова вигадуються або переінакшуються заради рими, для співзвучності.

Наприклад:

Ой ну, коту, люлесі,
Зварю тобі кулесі,
В мальоваяім горщесі

Або:

Мишка, мигака, теретишка.
Теретинь, теретинь - да упав через тин.

Особливо цікаві випадки гри із словом:

Таратині - тині, колись пас я свині.

Таратіс - тіс, та й пішов я в ліс.

Таратовк - товк, аж біжить вовк.

Таратітком-тійком, бух вовка кийком і т.д.;

б) характерні слова на -иця: водиця, травиця, косиця, вербиця, капустиця, вовниця (вовна), лободиця (лобода), кутиця (кутя), бідиця (біда), роботиця (робота), з іншими суфіксами здрібності та пестливо сті на зразок буханятко (від буханець), чоботята, хвостець, Кирилята (діти Кирила), (кашка) масленька, гулятоньки, кулешик, зимонька;

в) чимало спарених своєрідних складних слів, кожне з яких означає якийсь предмет, явище, особу, а разом вони утворюють нове цілісне поняття: жито-пшениця, батько-мати, таткові-мамці, хліба-солі, (іти) лісом-доріжкою, гори-доли, щастя-здоров'я, (спати) добром-охотою, їсти-пити; нерідко поєднуються синонімічні (близького значення) слова: красно-ясно, лихо-горе, путь-дорого, плаче-розливається, льохи-темниці, хитрощі-мудрощі, сіли-впали, думати-гадати;

д) дуже поширені характеризуючі слова (прикладки) при іменниках, особливо до назв істот: хлопець-молодець, діти-квіти, горобець-молодець. ластівочка-щебетушечка, коте-буркоте, кіт-муркіт, сорока-білобока, со рока-довбуха, курочки-чубарочки, деякі прикладки досить незвичні, проте значення їх прозоре, наприклад: овечка-стрижка, мишечка-скроботушечка, коники-сиваші, кабан-іклан. зайчик-стрибайчик, вовчок-сірччок, віл рогач Рідше прикладками бувають слова - назви неживої природи: горішок-луши, нок, місяцю-ріженьку, в чару-водиці, шум-дібровонька; іноді в прикладці називається вид рослини, істоти: клен-дерево, буркун-зілля, ряст-травиченька, різноцвіт-трава, шука риба. Бувають і вигадані слова вжиті для співзвучності з основним словом: муха-горюха, зозулю-кавупю, ворона-сна ряжона, зайчик-лапанчик, лисичка-майстеричка, перепілочка-краснопірочка, ведмідь-набрідь, Іван-білобран, щедрик-ведрик, у жупанах-холоданах;

е) фольклорну мову впізнаємо й по таких словах, як розбуджати, пробувати, полинути, зазоріти, закосичувати, мурава, небеса, едвобний (шовковий), китайочки (рід шовкової тканини, що здавна завозився на Україну), леліяти.

2. Частоповторювані прикметники (постійні епітети) у поєднанні з певними іменниками - такі вирази також становлять прикметну рису мови фольклору. Наприклад: сивими бувають зозулі, орли, голуби, соколи, пава; шовковими - пелюшки, вервечки, подушечки, травиця, голосок, вовна; золотими - жупани, серпи, човник, бильця (колиски), сидельце, комірка (мишка), срібними - весельце, сидельце, крісельце; білими - личко, рученьки, плечі, тіло, листи (писані), березонька; мальованими - колисонька, бильця, хусточка, торба, брама, воротенька; червоними - ягідки, квіточки, калина, чобітки, намисто; калиновим - луг, листок (з дерева), міст; жовтим - пісок, явір; зелененьким - сад, діброва, полонини; бистрою - річка, вода; чорною - хмара, земля; дрібними - сльози, діти, дощик; ясным - сонечко, місяць, зіроньки; синіми - василечки, гори; хрещатий барвінок; буйний вітер; високі горя; холодна (студена) вода; лист широкий; темний або густий ліс; широке поле.

3. У фольклорі навіть звичайні слова можуть уживатися по-особливо-му. Наприклад: чому у колісковій співається про колісочку кедрову, адже на Україні кедр не росте? А тому, що це слово не треба розуміти буквально, воно означає тут гарний, надійний, що допомагає дитинці рости. Чому матері мріється бачити свою дитину в золоті і сріблі, навіщо-золоті яблучка, срібне весельце? Все це знаки добробуту і краси. У значенні гарний, милий використовується нерідко слово білий: переліонька біленька; мишка сіра, біла, білесенька; білий сокіл; навіть дитина з чорними очима має білі брови ("ЩЕ й з білими бровами"). Якщо не оволодіти поетичним кодом, то фольклорна мова в багатьох випадках буде незрозумілою.

Так, у піснях співається про голуба сокола, про шевців-кравців, про медок сахарок. Чи означає це, що йдеться про двох- конкретних пташок, різних людей чи окремі ласощі? Зовсім ні. Насправді мається на увазі взагалі пташка - дорога, мила, любя; взагалі людина - весела, приємна, і взагалі щось смаковите. Іншими словами, у фольклорі слова можуть уживатися не в буквальному розумінні, а робити лише натяк на те чи інше значення, створюючи певну недомовленість, невизначеність. Це особливо характерне для віршованих жанрів, причому помітне не лише у словах наведеного типу, а й у словосполученнях, реченнях, коли поєднуються, здавалося б, не поєднувані поняття на зразок "А у Галі чорні брови. Брови чорні, як сметана. Личко біле, як у пана" або "Ізліз на дубочок, Нарвав квіточок", ще таке: "Сидить котик на дубочку, у калиновому листочку".

4. Для фольклорної мови характерні особливі (так звані нестягнені) форми прикметників. Наприклад, сіренькіі обидва (котика); шовковіі вервечки; кіт міряв - вузькіі; туя ляльку.

5. Своєрідне вживання часток (між іменником і прикметником, між дієсловом і іменником): "У червоних та чоботях"; "Ой ходила чаєчка та й по колишу"; "колисочка да новенька"; вигуків (переважно на початку пісні): "Ей повішу я, ей повішу я Колисоньку на вишню"; "Ой ну, коте, муругий"; різних слів як засобу зв'язку в розповіді: "От іде він до вовка"; "Коли це приходять лисиця"; "Але одна гуска надібала бджолу; "Та й питає".

6. Надзвичайно показові для фольклору повтори. Вони дуже різноманітні: точно повторюються окремі слова, словосполучення, рядки поетичних творів, речення у казках. Наприклад, у колісковій: "А сама пішла, а сама пішла В пшениченьку сидіти"; у казці: " - Ідіть, люди, вовка бить! Ідіть, люди, вовка бить!", у забавлянці: " - Зайчику, зайчику, де ти бував?" Повтори можуть бути розпорошені по всьому твору. Так, у маленькій казочці про зайчика кілька разів трапляється фраза: "Пасе, пасе та й хвостиком трясє". Іноді в повторі щось змінюється, як-от:

Скачи, котку, з луги

На червону калину -

Забавляти дитину.

По червону калиноньку -

Забавляти дитиноньку.

Є повтори-синоніми (близькі за значеннями слова) типу "Господарю мій милий! Господарю мій любий!"; "Кричить вона, репетус"; "Бабина ж дочка лінива така делача".

Досить часті повтори частини слів (звичайно останньої), а також вигаданих слів: "В лісочок-чок-чок"; "Шуравель-вельвель"; "Ой, щі-щітка маленька"; "Брив, брив, чорнобрив"; "Колядиндин, колядую-дую", "Триндилинди, што там маш? Триндилинди, ябко" та ін. Можуть Повторюватися прийменники перед прикметником або займенником і перед іменником: "На гарячій на печі"; "А до мого до двора".

7. Для збереження ритму у віршованих творах часом змінюється наголос: "Нагнав котка у бору. Приніс його додому" (пор. додому): "А до нори, миша, до нори, А до золотої комори (пор. комори;".

Перелічені ознаки естетизованого, поетичного, художнього використання мовних засобів у фольклорі цілком доступні дитині як у-плані пасивного, так і в плані активного засвоєння. Опанування цими засобами готує дитину до сприйняття засобів художнього стилю сучасної літературної мови.

5. ФОЛЬКЛОР І РОЗВИТОК ДИТЯЧОГО МОВЛЕННЯ

Вирішальну роль у розвитку дитячого мовлення відіграє мовне оточення. Вплив його іде двома річизмами: стихійним і регульованим. Хоча стихійність виразно переважає у опануванні мовою, проте саме регульованість, визначені, дорослими шляхи мовного розвитку дитина сприяють пробудженню в ній свідомого мовця.

При фольклоризації, коли фольклор цілеспрямовано включається в життя дитини, вплив його на власне мовний розвиток також регульований. Залежно від поставленої мети фольклорні твори можуть сприяти: а) опануванню загальнолітературних норм; б) розвитку розмовно-побутового літературного і діалектного мовлення; в) засвоєнню власне фольклорної мови.

Опанування загальнолітературній норм означає, що дитина вчиться правильно вживати слова, правильно вимовляти їх, правильно поєднувати у речення. У фольклорних творах - зразках українського поетичного усного мовлення, безумовно, є ознаки загальнолітературних норм. Проте переважають все-таки норми діалектного мовлення. Як же використати фольклор для засвоєння загальних норм літературного-мовлення? Коли стоїть саме таке завдання, перевагу віддаємо творам, порівняно мало насиченим з погляду сучасної літературної мови діалектизмами. Із казок, пісеньок, лічилок тощо вибираємо ті, де вживається шматок (а не фалат), лялька (а не кукла), півник (а не петушок), співати (а не піяти), лапи (а не лаби), тільки (а не тіко), додому (а не домов), бачити (а не видіти), спідниця (а не юбка), лист (а не письмо), де вимовляється воротечка та не воротника), спання (а не спанне), носить (а не носит), чи (а не ци)..Твори з виразними діалектними ознаками також можуть служити опануванню загальнолітературних норм. Варто тільки зосередити увагу саме на них. Так, пісенька "Ой надворі студенейко" сприяє закріпленню орудного відмінка однини іменників, 3 особи, однини теперішнього часу дієслів, елі в. із.пестливим суфіксом:

Ой надворі студенейко,	За віконцем зимонойка,
Вітер снігом віє.	Вітер снігом віє.
Когут хижу підмітає	А курочка з когутиком
•Курка муку сіє.	• У хижі ся сміє.

Розвиток мовлення означає не лише опанування всього того, що вважається правильним у мові, тобто загальнолітературних норм. Одночасно, за своєю ж норми стилів-літературної мови, адже літературна мова - це сукупність стилів, тому дитина вчиться не лише правильно вимовляти по-

українському слова, будувати з них речення, а й того, як прийнято спілкуватися у тій чи іншій сфері. Для дитини основна сфера спілкування побутова, отже, у-першу чергу опановується розмовно-побутовий стиль.

У усному мовленні є свої характерні слова і вирази. Досить-часто вони емоційно забарвлені. Наприклад, кажуть призволятися (пригощатися), чкурнути, дременути (утікати), лупити (бити), гупнутися (впасти), наминати (їсти із смаком), шарувати (дуже терти, мити), пошпурити (кинути), дертися (лізти), потягти (піти геть) тощо. Цих слів не варто не помічати чи уникати у фольклорних творах. Навпаки, пояснюємо їх значення, вчимо доречно уживати, адже вони поживляють розповідь, часто надають їй жартівливого відтінку. Так само й фразеологізми, частки. Найбільше їх розсипано у казках, як-от: аж за вухами лящить ("Пан Коцький"); куди очі світять, в пригоді стануть ("Козак Мамарига"); от тобі й маєш! ("Хитрий півень"); куди тобі ("Коза-дереза"); Пусти-бо ("Лисичка, тиковка, скрипка та капкан"); - Коли ж я не вмю; а тоді й каже ("Телесик"); так то їй журавлева гостина до смаку припала ("Лисичка і журавель"). Нерідко експресії додають і особливі за своєю будовою речення, як-от: Та як ущипне козу клешнями! ("Коза-дереза"); А мороз надворі такий, що аж шкварчить ("Лисичка-сестричка і вовк-панібрат"); Та такі файні! ("Перстень від змії"); До гніздечка. - аж гніздечка нема ("Кривенька качечка"). У віршованих творах також є розмовні засоби, особливо у жартівливих. Наприклад, у коліскових: Там трави по боки! На куски подрали; я вуха нарву; у забавлянках: в поміч стала, зодрав коліно, а він капустицю хруп, хруп; у віршиках: сім борон потрошив; баба верещить, Він її віжками, Вона його ріжками. У лічилках: Язичком лиже пуз; Хвостиком круть-верть: Шарив, шарив - не найшов; Стали бить, колоть; в іграх: удар тропачка. - А мені ж даси?

Крім емоційно забарвлених, є ще й так звані нейтральні, тобто звичайні для усного мовлення слова і вирази. Наприклад, медвідь (літературне - ведмідь), мука (літ. - борошно), гвіздок (літ. цвях, цвяшок), кусок (літ. - шматок), бараболя (літ. - картопля), краска (літ. - фарба), Хеартух (літ. - фартух), вздріти (літ. побачити), другий (у значенні інший), положити (літ. покласти), клювати (літ. - дзьобати), кочерга (літ. - коцьоба), стакан (літ. - склянка), сторона (з тієї сторони - літ. - з того боку), подарити (літ. - подарувати), подарок (літ. подарунок).

Розмовністю позначені деякі словотворчі засоби. Так, суфікс -к- у словах типу дядько, тітка, мамка, бабка. Якби цей суфікс мав негативний відтінок, як часом тепер він сприймається, то його б уникали у звертан-

нях-проханнях, наприклад, у щедрівках, колядках; А ти, тітко, не гуляй, Ковбасу з печі виймай; Винось, бабка, бубличка. У лагідних коліскових; Колисала, леліяла мамка дитиночку.

Діалектне мовлення дитина засвоює переважно стихійно. Фольклорні твори з виразними ознаками: того чи іншого діалекту можуть прислужитися для розвитку мовного чуття, щоб змалку орієнтувати дитину на два основні різновиди національної мови - літературний і діалектний. Для виховання національної спільності через фольклор варто ознайомити з характерними діалектизмами різних територій. Наприклад, на Сході України дітям цікаво буде знати, що таке неньо (тато), ноговиці (штани), чічка (квітка), па-сербиця (нерідна дочка), вуйко, стрий (дядько), ті, ти (тобі), і (її), маш (маєш), ся радити (радитися). На Західній Україні - воршик (шуліка), черевички (у значенні туфли), оп'ять (знову), пужати (лякати), кушин (гличик), луччя (краще), де його (де нього), чоботок (чобіток).

Мовний розвиток дитини не обмежується засвоєнням загальнолітературних норм та норм розмовно-побутового стилю. Із включенням у фольклор дитині відкривається сфера естетично-образного, спілкування, а разом з цим починається опанування власне фольклорної мови, що має багато спільного з художнім стилем літературної мови. Власне, фольклор готує дитину до сприйняття і опанування мови авторської літератури, де нерідко трапляються різні фольклорні вкраплення - безпосередні запозичення з фольклору або авторські утворення на зразок фольклорних. Наприклад, в оповіданні М.Вінграновського "Козак Петро Мамарига": "Хто б це моїм товаришам-козакам та звісточку подав": у вірші Л.Костенко "Бузиновий цар": "У садочку зеленочку ходить вишня у віночку" тощо.

Засвоєння норм фольклорної мови відбувається трьома способами, що одночасно становлять її етапи в опануванні цього різновиду мови дитиною. Спочатку дитина цитує засвоєні рядки або цілі віршички, казочки, причому не лише за спонукою дорослих, але й відповідно до ситуації. Так, побачивши kota, що сидить на підвіконні, дитина 2-х з половиною років каже: "Ой кіт-воркіт на віконечко скік" (це слова з коліскової)! Або дитина 3-х років про півня у дворі: "Ходить півник по току у червоному ковпаку" (слова із забавлянки). Дитина 4-го року життя може вже свідомо перефразувати засвоєні твори, пристосовуючи їх до ситуації. Наприклад, тримаючи в руках бублик, дитина жартує: "Де мені сісти, бубличка з'їсти?" (пор. забавлянку "Вігла мишка": "Немає де сісти, книшика з'їсти"?). Або дитині попередньо пояснили значення виразу за три копи куплена з казки "Коза-дереза". Згодом, бавлячись, дитина уявляє себе цим персонажем і каже: "Я коза-дереза, півбока луплена, за гроші куплена".

Третій спосіб опанування фольклорною мовою виявляється в тому, що дитина починає складати подібні до фольклорних віршички, скоромовки, казочки, вигадує слова, інакше, стилізує фольклорну мову. Ось кілька прикладів самостійно вигаданих слів (спарених та з прикладками) на зразок фольклорних: покататися-поколісатися (у колясці), вечорітисутеніти, лисичка-хитричка, каченька-подруженька; відокремлена прикладка: "Баба снігова, шапка відряна". Стилізована скоромовка: "Дві Іванки, три Марусі, зараз, зараз уберуся"; примовка у казці: "Вовче, вовче, не барись, бо замерзне вовчий хвіст", коліскова: "Люлі, люлі, прилетіли гулі, Люлі, люлі, бай, прийде кіт-котай", мікрівіршички-забавлянки "Іде півник по мосту у червоному чобітку".

Що ж краще сприятиме засвоєнню мови фольклору дитиною, стимулювати її мовну активність саме в цьому плані? Головне - дати відчуття дитині незвичності, небуденності фольклорної мови, її відмінності від побутової розмови. Найвиразніші формальні ознаки фольклорної мови - художньо-виразні засоби, як-от: своєрідний словотвір, форми слів, особливі слова, порівняння, повтори (про що вже докладно йшлося у розділі "Фольклор у контексті національної мови"). Окремо звернемо увагу на діалектизми. У фольклорі вони можуть також сприйматися як художньо-виразні засоби за умови, що дитина їх не знає. Якщо ж вона чує і сама вживає, наприклад, слова файний (гарний), горобей (горобець) та ін., то у фольклорному творі вони навряд чи здадуться їй особливими. Отже, той самий твір дітьми з різних діалектних середовищ сприйматиметься по-різному. Тому, формулюючи уявлення про фольклорну мову, дітям Східної України варто дати віршички:

Мала білочка по ліщині скаче,

Білі горішки у торбинку мече.

Плаксивим діткам дала по лупинці,

А чечаним. Файним те, що в серединці

(тобто чемним, гарним). Натомість для дітей Західної України добираємо щось на зразок віршички-забавлянки:

Летів горобейчик:

Джив, джив, лжив!

Де ж мені сісти?

- На печі.

- Що мені їсти?

- Калачі

(горобейчик - горобчик).

Чи під силу фольклоризованій дитині повне опанування фольклорною мовою як особливого різновиду національної мови? Звичайно, ні. Проте дитина здатна помітити її несхожість, відмінність від побутового мовлення. Важливо навчити дитину емоційно відгукуватися на фольклорне слово, відчувати його красу, зробити фольклор чинником художньо-образного мислення дитини.

Отже, що дає фольклор дитині?

1. Фольклор одухотворює дитину, прилучає її до народної культури. Це перша форма духовності дитини (і людини взагалі).

2. Стаючи частиною космосу сучасної дитини, фольклор формує національний образ світу, а разом з ним - і національний тип людини.

3. Фольклор - важливий чинник кавного розвитку дитини взагалі і пізнання стильових норм зокрема. Він основа формування мовної особистості.

ЛІТЕРАТУРА, ЯКУ ВАРТО ВИКОРИСТАТИ
ДЛЯ ФОЛЬКЛОРИЗАЦТІ ДІТЕЙ

1. Український дитячий фольклор. К., 1962.
2. Дитячий фольклор - К., 1984.
3. Дитячий фольклор. - К., 1986.
4. Казки про тварин. - К., 1976.
5. Казки карпат. - Ужгород, 1990.
6. Фольклорні записи у кля.: О.Пчілка. Годі, дітоньки, вам спать. К., 1991.
7. Семиліточка. Українські народні казки - К., 1990.
8. Савур-могила. - К., 1990.
9. Де живе жар-птиця. - К., 1991.
10. Українські народні загадки. - К., 1963.
11. Фольклорна веселка: Пісенник. Випуск 1. - 1988; Випуск 2.- 1989.
12. Календарно-обрядові пісні. - К., 1987.
13. Жниварські пісні. - К., 1971.
14. Купальські пісні. - К.,- 1989.
15. Колядки та щедрівки. - К., 1965.
16. Казки Буковини. - Ужгород, 1973.
17. Закарпатські казки Андрія Калина. - Ужгород. 1955.
18. Українські народні казки, легенди, анекдоти. - К., 1958.
19. Золота вежа. Українські народні казки, легенди, притчі, перекази, загадки та приповідки - Ужгород, 1983.
20. Казки Підгір'я. - Ужгород, 1976.
21. Дерев'яне чудо. Народні казки. - К., 1981.

зміст

1	ФОЛЬКЛОР, КУЛЬТУРА І ДИТИНА	3
2.	ФОЛЬКЛОР І ПОВУТ СУЧАСНОЇ ДИТИНИ /.	7
3.	ФОЛЬКЛОР І КОСМОС СУЧАСНОЇ ДИТИНИ	25
4	ФОЛЬКЛОР У КОНТЕКСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ	37
5.	ФОЛЬКЛОР І РОЗВИТОК ДИТЯЧОГО МОВЛЕННЯ	44
	ЛІТЕРАТУРА, ЯКУ ВАРТО ВИКОРСТАТИ ДЛЯ ФОЛЬКЛОРИЗАЦІЇ ДІТЕЙ	49

Министерство народного образования Украины
Республиканский методический кабинет дошкольного воспитания

Учебное издание

Фольклор и развитие детской речи

Методические рекомендации

Составитель Дзюбишина-Мельник Наталья Яковлевна

Киев 1992
(На украинском языке)

Навчальне видання

Фольклор і розвиток дитячого мовлення

Методичні рекомендації

Укладач Дзюбишина-Мельник Наталія Яківна

Редактор О.Г.Василенко

Підп. до друку 06.02.92. Формат 60x84 1/16. Папір друк. N 3.
Друк офсетний. Ум. др. арк. 303 . Ум. фарбо-відб. **3,14**
Облік. вид. арк. 3,5. Тираж 1000.
Зам. N 2908. Безплатно.

РМК дошкільного виховання
252053, м. Київ-53, вул. Артема, 52-А

РОВО "Укрвузполіграф"
252151, м. Київ, вул. Волинська, 60